

Σχολή Κοινωνικών Επιστημών
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Κοινωνική και
Αλληλέγγυα Οικονομία»

Διπλωματική Εργασία
«Έμφυλες διαστάσεις στις επιχειρήσεις της Κοινωνικής και
Αλληλέγγυας Οικονομίας»

Μαρία Διαμαντίδου

Επιβλέπων καθηγητής: Σωτήριος Λαϊνάς

Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας-συγγραφέα «Μαρίας Διαμαντίδου» που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

**«Έμφυλες διαστάσεις στις επιχειρήσεις της Κοινωνικής και
Αλληλέγγυας Οικονομίας»**

Μαρία Διαμαντίδου

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:

Σωτήριος Λαϊνάς

Παναγιώτα Σεργάκη

ΣΕΠ- ΕΑΠ

ΣΕΠ- ΕΑΠ

Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2026

«Ευχαριστίες»

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Σωτήριο Λαϊνά για την καθοδήγηση και την υποστήριξή του καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης αυτής της εργασίας.

Ευχαριστώ, επίσης, τις γυναίκες των συνεταιρισμών οι οποίες μου εμπιστεύτηκαν τις ιστορίες και τα βιώματά τους.

Τέλος ευχαριστώ την οικογένειά μου και τον σύζυγό μου για την ενθάρρυνση, την υπομονή και τη συμπαράστασή τους.

Περίληψη

Βασικός στόχος της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση των διαστάσεων των έμφυλων ανισοτήτων στις επιχειρήσεις της κοινωνικής και αλληλέγγυας οικονομίας. Ειδικότερα διερευνώνται: α) πώς οι μηχανισμοί πειθαρχής και οι λόγοι εξουσίας επενεργούν στις διαδικασίες συγκρότησης των έμφυλων υποκειμένων, β) με ποιους τρόπους οι έμφυλες ανισότητες αναπαράγονται στο εσωτερικό των υπό μελέτη συνεταιρισμών και γ) αν αναδύονται εντός των συνεταιρισμών μορφές ανυποταξίας και αντίστασης στους λόγους εξουσίας.

Για τη διερεύνηση των ανωτέρω ζητημάτων επιλέχθηκε η ποιοτική έρευνα. Διεξήχθησαν 13 συνεντεύξεις σε τρεις γυναικείους αγροτικούς συνεταιρισμούς. Η θεματική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε ήταν καθοδηγούμενη από τις θεωρίες του Michel Foucault και του Judith Butler.

Από τα αποτελέσματα της έρευνας προέκυψε ότι οι συνεταιρίστριες εσωτερικεύουν τις αλήθειες που παράγει ο πατριαρχικό λόγος, με αποτέλεσμα να θέτουν οι ίδιες περιορισμούς στον εαυτό τους ως προς το τι μπορούν να κάνουν ή να σκεφτούν. Παράλληλα διαπιστώθηκε ότι φυσικοποιούνται οι άνισοι έμφυλοι ρόλοι και οι ιεραρχικές σχέσεις που απορρέουν από αυτούς.

Διαπιστώθηκε επίσης ότι η συμμετοχή σε συνεταιριστικά, αυτοδιαχειριζόμενα σχήματα μπορεί να αποτελέσει το εφελτήριο για την βελτίωση της θέσης των γυναικών στην κοινωνία.

Λέξεις – Κλειδιά

Έμφυλες ανισότητες, εξουσία, επιτελεσματικότητα, Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, αντίσταση, γυναικείοι αγροτικοί συνεταιρισμοί.

«Gender dimensions in social and solidarity economy enterprises»

Maria Diamantidou

Abstract

The main aim of this paper is the exploration of the extent of gender inequalities in enterprises of social and solidarity economy. Specifically it explores:

- a) how the disciplinary mechanisms and discourses of power act on the process of formation of gender subjects,
- b) in what ways the gender inequalities reproduce internally in the under investigation cooperatives , and
- c) if forms of insubordination and resistance to the discourses of power emerge within the cooperatives.

Qualitative research was chosen for the exploration of the above mentioned issues. Thirteen interviews were conducted in three women agricultural cooperatives. The thematic analysis that was carried out was guided by the theories of Michel Foucault and Judith Butler.

The results of the investigation showed that the women members of the cooperatives internalise the truths produced by patriarchal reasoning, leading to putting limitations to themselves regarding what they can do or think. Additionally it was observed that the unequal gender roles and the hierarchical relationships that derive of them become natural.

It was also observed that participation in cooperative, self-managed formations can become the springboard for the improvement of the position of women in society.

Keywords

Gender inequalities, Power, Performativity, Social and Solidarity Economy, Resistance, Women's agricultural cooperatives.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	iv
Περίληψη.....	v
Abstract.....	vi
Περιεχόμενα.....	viii
Συντομογραφίες.....	ix
Εισαγωγή.....	1
1. Έμφυλες Ανισότητες.....	3
1.1 Ορισμοί.....	3
2. Η έννοια της εξουσίας στον Michel Foucault.....	5
2.1 Εξουσία και γνώση.....	5
2.2 Πειθαρχική εξουσία.....	7
2.3 Εσωτερίκευση, αυτοέλεγχος και αντίσταση.....	9
3. Εξουσία και διαμόρφωση ταυτοτήτων κατά το Judith Butler.....	12
3.1 Βιολογικό και κοινωνικό φύλο.....	12
3.2 φύλο και επιτελεστικότητα.....	13
3.3 Δημιουργία ρωγμών μέσω της επιτελεστικότητας του φύλου.....	14
4. Έμφυλες ανισότητες και δίκαιο.....	16
4.1 Τυπική και ουσιαστική ισότητα.....	16
4.2. Η ισότητα των φύλων ως προϋπόθεση της δημοκρατίας.....	17
5. Η κοινωνική οικονομία της φροντίδας.....	19
5.1 Φροντιστική εργασία.....	19
6. Κοινωνική και αλληλέγγυα Οικονομία.....	20
6.1 Κοινωνική Οικονομία.....	20
6.2 Αλληλέγγυα Οικονομία.....	20
6.3 Συνεταιρισμοί.....	21
6.4 Συνεταιριστικές αξίες.....	22
6.5 Συνεταιριστικές αρχές.....	23
6.6 Τα χαρακτηριστικά των ομάδων της ΚΑΛΟ.....	25
6.7 Δημοκρατική διακυβέρνηση.....	26
7. Μεθοδολογία της Έρευνας.....	28
7.1 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα.....	28

7.2 Μεθοδολογία.....	28
7.3 Μέθοδος συλλογής ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων.....	28
7.4 Μέθοδος ανάλυσης των δεδομένων της έρευνας.....	29
7.5 Οι συμμετέχουσες στην έρευνα.....	29
7.6 Περιορισμοί.....	31
7.7 Ηθική και δεοντολογία.....	31
8. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας.....	33
8.1 Έμφυλα κριτήρια επιλογής της οικονομικής δραστηριότητας, ως απότοκο της θέσης της γυναίκας στις αγροτικές κοινωνίες	33
8.2 Εσωτερικές νοηματοδοτήσεις της έμφυλης ισότητας και οι εξωτερικές προσλήψεις των έμφυλων ρόλων από την κοινωνία.....	36
8.2.1 Μέσα από τα μάτια τους: πως βιώνουν και ορίζουν οι ίδιες οι συνεταιρίστριες την έννοια της ισότητας.....	36
8.2.2 Τα βλέμματα των άλλων, ο αγροτικός τομέας ως ένας ανδροκρατούμενος χώρος.....	39
8.3 Μοντέλα διακυβέρνησης στους υπό μελέτη γυναικείους αγροτικούς συνεταιρισμούς.....	41
8.3.1 Μη εναλλαγή των μελών στις θέσεις ευθύνης. Παγίωση των εργασιακών ρόλων.....	41
8.4 Ο προσανατολισμός του συνεταιρισμού ως προσδιοριστικός παράγοντας του μοντέλου διακυβέρνησης.....	43
8.4.1 Προσανατολισμός στην παραγωγή.....	43
8.4.2 Προσανατολισμός στην ομάδα.....	44
8.5 Αναδιαμορφώνοντας το πεδίο των σχέσεων δύναμης: οι συνεταιρίστριες ως υποκείμενα αντίστασης.....	45
Συμπεράσματα.....	51
Προτάσεις για περαιτέρω Έρευνα.....	53
Βιβλιογραφία.....	54
Παράρτημα «οδηγός συνέντευξης».....	58

Συντομογραφίες και ακρωνύμια

ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΚΑΛΟ	Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία
ΝΕΛΕ	Νομαρχιακές Επιτροπές Λαϊκής Επιμόρφωσης
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
EIGE	European Institute For Gender Equality
ICA	International cooperative Alliance

Εισαγωγή

Η σύγχρονη συζήτηση για τα ανθρώπινα δικαιώματα θέτει συχνά στο επίκεντρο τις έμφυλες ανισότητες ως βασικό δείκτη της κοινωνικής προόδου. Παρά την πρόοδο που έχει επιτευχθεί σε θεσμικό επίπεδο, οι έμφυλες ανισότητες εξακολουθούν να υφίστανται, περιορίζοντας την αυτονομία των γυναικών και την ισότιμη παρουσία τους στην οικογένεια, την εργασία, την πολιτική, την κοινωνική και οικονομική ζωή (ΟΗΕ, 2019). Το φαινόμενο αυτό είναι εντονότερο στις αγροτικές κοινωνίες, όπου η πατριαρχική εξουσία και οι παραδοσιακοί έμφυλοι ρόλοι είναι βαθιά ριζωμένοι στον κοινωνικό ιστό (Razavi, 2007).

Από την άλλη πλευρά τα εγχειρήματα της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας (ΚΑΛΟ) βασισμένα στις αρχές της ισότητας, της δημοκρατίας και της αλληλεγγύης, λειτουργούν συχνά ως χώροι χειραφέτησης και κοινωνικής ανασυγκρότησης (Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015).

Στο πλαίσιο αυτό σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τις έμφυλες ανισότητες στους γυναικείους αγροτικούς συνεταιρισμούς, εξετάζοντας παράλληλα τη δυνατότητα προβολής αντίστασης στην πατριαρχική εξουσία.

Για την επίτευξη αυτού του σκοπού το θεωρητικό υπόβαθρο της εργασίας βασίζεται στις θεωρίες του Foucault και του Butler, οι οποίες αποτελούν και τα θεωρητικά εργαλεία για την ερμηνεία των αποτελεσμάτων της ποιοτικής έρευνας. Τα δεδομένα της έρευνας συγκεντρώθηκαν μέσα από τη διεξαγωγή δεκατριών ημιδομημένων συνεντεύξεων, από τρεις γυναικείους αγροτικούς συνεταιρισμούς.

Η δομή της παρούσας εργασίας έχει ως εξής: στο πρώτο κεφάλαιο εισάγεται η έννοια των έμφυλων ανισοτήτων.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η θεωρητική προσέγγιση του Foucault για τις σχέσεις εξουσίας, τους μηχανισμούς πειθαρχίας, την εσωτερίκευση των λόγων εξουσίας και τις μορφές αντίστασης. Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύεται η θεωρία του Butler για την επιτελεστικότητα, ως διαδικασία μέσω της οποίας φυσικοποιούνται οι άνισοι έμφυλοι

ρόλοι, και ταυτόχρονα ως μηχανισμός που διαταράσσει τα κανονιστικά πλαίσια εντός των οποίων αυτοί υλοποιούνται.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναλύονται οι έμφυλες ανισότητες σε σχέση με τις αρχές της δημοκρατίας. Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις εργασίες φροντίδας και στον τρόπο που αυτές αντιμετωπίζονται από την κοινωνία, ως μια γυναικεία ενασχόληση, με συνέπεια των εγκλωβισμό των γυναικών σε παραδοσιακούς ρόλους συνδεδεμένους με τη θηλυκότητα και τη μητρότητα.

Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της ΚΑΛΟ, στο έβδομο κεφάλαιο η μεθοδολογία και οι σκοποί της έρευνας, στο όγδοο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας και τέλος, η εργασία ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα και τις προτάσεις για μελλοντική έρευνα.

1. Έμφυλες Ανισότητες

1.1 Ορισμοί

Οι έμφυλες ανισότητες αποτελούν ένα πολύπλευρο κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο διαπερνά και συμπλέκεται με τις πολιτικές και οικονομικές δομές της εκάστοτε κοινωνίας. Σύμφωνα με το (EIGE) European Institute For Gender Equality, οι έμφυλες ανισότητες συνίστανται στη νομική, κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική κατάσταση στην οποία καθορίζονται διαφορετικά μέτρα για την αξιοπρέπεια με κριτήριο το φύλο, και αντικατοπτρίζονται στην άνιση πρόσβαση σε δικαιώματα και ελευθερίες, επηρεάζοντας αρνητικά τη θέση των γυναικών σε όλους τους τομείς της κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Σέ όλες σχεδόν τις κοινωνίες οι γυναίκες βρίσκονται σε κατώτερη θέση σε σύγκριση με τους άντρες (EIGE, 2025).

Στις σύγχρονες κοινωνίες παρά την πρόοδο που έχει επιτευχθεί τις τελευταίες δεκαετίες στο πεδίο των ανισοτήτων, σύμφωνα με τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ, 2019), οι έμφυλες ανισότητες εξακολουθούν να υφίστανται και συγκαταλέγονται στις πιο επίμονες μορφές ανισότητας παγκοσμίως. Η άνιση πρόσβαση σε ίσα δικαιώματα επηρεάζει το ήμισυ του παγκόσμιου πληθυσμού και αποτελεί σημαντικό εμπόδιο στην ανθρώπινη ανάπτυξη. Σύμφωνα με την έκθεση του ΟΗΕ το 2019 θα χρειαστούν 202 χρόνια για να επιτευχθεί ισότητα μεταξύ των φύλων μόνο στο πεδίο των οικονομικών ευκαιριών.

Με βάση τον ανωτέρω ορισμό των έμφυλων ανισοτήτων, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθούμε και στην έννοια της ισότητας μέσα από το έργο ενός σπουδαίου φιλοσόφου, του Καντ, ο οποίος αντιλαμβάνεται την αρχή της ισότητας ως καθολική αξίωση που αφορά στο σύνολο της ανθρωπότητας.

Ο Καντ προσεγγίζει την ισότητα μέσα από την έννοια της αξιοπρέπειας. Η αξιοπρέπεια συνιστά εγγενή αξία της ανθρώπινης φύσης, δεν έχει τιμή και δεν μπορεί να αντικατασταθεί με κάποιο ισοδύναμό της. Ο άνθρωπος, ως έλλογο και αυτόνομο ον, αποτελεί αυτοσκοπό και ουδέποτε επιτρέπεται να αντιμετωπίζεται ως μέσο για την επίτευξη άλλων σκοπών (Kant, 1984).

Οι φεμινιστικές θεωρίες, από την άλλη πλευρά, δεν περιορίζονται στην διεκδίκηση της ισότητας, αλλά διεκδικούν το δικαίωμα στη διαφορά. Στο δεύτερο φεμινιστικό κύμα, και ειδικότερα στο γαλλικό φεμινισμό, υποστηρίζεται ότι η επικέντρωση στο αίτημα της

ισότητας αποκρύπτει ότι οι θέσεις των φύλων στην κοινωνία δεν διαμορφώθηκαν με ισότιμους όρους. Αντίθετα, η δόμηση του λόγου και του νοήματος εσωκλείουν μια ανδροκεντρική προσέγγιση, η οποία αποκρυσταλλώνεται σε ένα και μόνο παράδειγμα υποκειμένου, του ανδρικού. Υποστηρίζεται ότι ιστορικά δεν δόθηκε ποτέ η δυνατότητα στη γυναίκα να υπάρξει ως διακριτό υποκείμενο σε επίπεδο λόγου, συμβολισμών και αναπαράστασης του νοήματος (Τσακιστράκη, 2016).

2. Η έννοια της εξουσίας στον Michel Foucault

2.1 Εξουσία και γνώση

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο ο λόγος ανάγεται, από τον γαλλικό φεμινισμό, σε μείζονα πολιτισμικό συντελεστή, ο οποίος αναλαμβάνει σημαντικό ρόλο στην υποκειμενικοποίηση του ατόμου (Τσακιστράκη, 2016). Στο ίδιο ιδεολογικό πλαίσιο ο Foucault μελετά τη σχέση μεταξύ λόγου και υποκειμενοποίησης. Εκκινώντας από την παραδοχή ότι τα άτομα κατασκευάζονται κοινωνικά, αναζητεί τους μηχανισμούς της εξουσίας, τους λόγους και τις πρακτικές που επενεργούν στις διαδικασίες συγκρότησης του εαυτού (Κιουπκιολής, 2015).

Ο Foucault για την υπηρετήση αυτού του σκοπού δημιούργησε ένα εννοιολογικό σύστημα στο οποίο συμπλέκει δυο βασικές έννοιες, την αρχαιολογία και την γενεαλογία. Η αρχαιολογία αποτελεί το μεθοδολογικό πλαίσιο της ανάλυσης των λόγων ως συμβάντων, μελετά δηλαδή τους λόγους-συστήματα γνώσεις σε ένα ιστορικό *a priori* αναζητώντας τις ιστορικές συνθήκες και προϋποθέσεις εμφάνισής των αποφάνσεων τους (Κιουπκιολής, 2015). Αυτή η ανάλυση των συστημάτων γνώσης πραγματοποιείται μέσω της κριτικής εστίασης στις μονάδες τους, τις οποίες ονομάζει λόγους. Ο Foucault με τον όρο λόγος εννοεί αφενός τους επιστημονικούς κλάδους όπως τα οικονομικά, τη βιολογία, την ιατρική και αφετέρου, τα συστήματα επιτήρησης και ελέγχου (Karim, 2021). Οι μελέτες του Foucault αναδεικνύουν την αρχική αυθαίρετη κατασκευή κάθε συστήματος γνώσης και τους τρόπους με τους οποίους κατάφεραν να εδραιώσουν δικούς τους κανόνες για το τι είναι ή δεν είναι αποδεκτό (Κιουπκιολής, 2015).

Η γενεαλογία αποτελεί μια ιστορική έρευνα αρχείων, η οποία αποσκοπεί στη μελέτη των κυρίαρχων κοινωνικών κανόνων, των δομών και των πρακτικών που διαπλέκονται με σχέσεις εξουσίας και διαμορφώνουν συγκεκριμένα πλαίσια μέσα στα οποία τα άτομα σκέφτονται και δρουν (Κακολύρης, 2008).

Ο Foucault, μέσα από τα έργα του «Επιτήρηση και Τιμωρία» και «Η Ιστορία της Σεξουαλικότητας», υποστηρίζει ότι το υποκείμενο της γνώσης, δηλαδή το άτομο, μετατρέπεται σε αντικείμενο μελέτης. Οι φυλακισμένοι, οι ψυχικά ασθενείς και η ανθρώπινη σεξουαλικότητα γίνονται πεδία επιστημονικής διερεύνησης μελετώνται, κατηγοριοποιούνται και τίθενται υπό καθεστώς επιτήρησης. Παράλληλα, ορίζονται και κατονομάζονται «διαστροφές», ενώ καθορίζονται τα όρια μεταξύ του κανονικού και του μη

φυσιολογικού. Κοντολογίς παράγονται λόγοι αλήθειας. Σε μια κοινωνία όπως η δικιά μας, λέει ο Foucault, ενυπάρχουν πολύπλοκες σχέσεις εξουσίας οι οποίες διαπερνούν, χαρακτηρίζουν και εν πολλοίς συνιστούν το ίδιο το κοινωνικό σώμα. Αυτές οι εξουσίες δεν μπορούν να εδραιωθούν και να τεθούν σε ισχύ εάν δεν υποστηρίζονται από μια οικονομία λόγων αλήθειας (Foucault, 1991α).

Αντίστοιχα, δεν υπάρχει γνώση που να μην προϋποθέτει και ταυτόχρονα να μην συγκροτεί σχέσεις εξουσίας. Οι άνθρωποι είναι εξαναγκασμένοι να παράγουν αλήθειες, τις αλήθειες της εξουσίας. «Πρέπει να παράγουμε αλήθειες όπως πρέπει να παράγουμε πλούτο, μάλιστα πρέπει να παράγουμε αλήθειες προκειμένου να παράγουμε πλούτο» (Foucault, 1991α: 102). Χαρακτηριστικό παράδειγμα της σχέσης μεταξύ γνώσης και εξουσίας, αποτελεί, κατά τον Foucault, το φαινόμενο της αποικιοκρατίας (Foucault, 2012).

Κατά τον 19ο αιώνα, το έργο του Δαρβίνου, «Η καταγωγή των ειδών», άσκησε βαθιά επιρροή στις κοινωνικές επιστήμες. Ορισμένοι κοινωνιολόγοι αξιοποίησαν τις εξελικτικές του ιδέες για να διατυπώσουν τη θεωρία του κοινωνικού Δαρβινισμού με κύριο εκφραστή της τον Herbert Spencer. Η Θεωρία του κοινωνικού Δαρβινισμού επιχείρησε να ερμηνεύσει κοινωνικά φαινόμενα μέσα από την έννοια της φυσικής επιλογής. Έτσι, υποστηρίχθηκε ότι οι αφρικανικοί λαοί ήταν πολιτισμικά κατώτεροι από τους ευρωπαίους, παρέχοντας νομιμοποίηση στην εκπολιτιστική επέμβαση των Ευρωπαίων στα αφρικανικά εδάφη, αποσιωπώντας παράλληλα τις σχέσεις εκμετάλλευσης που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατίας (Λεοντίδου, 2011).

Στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο, ο Edward Said, στο έργο του Orientalism, αναλύει τον τρόπο με τον οποίο η δυτική σκέψη παρήγαγε συστηματικές γνώσεις για τους λαούς της Ανατολής. Σύμφωνα με τον Said, η συστηματική μελέτη και καταγραφή της Ανατολής από τους ευρωπαίους διανοητές συντελέστηκε μέσα στο πλαίσιο της αποικιοκρατίας. Η γνωριμία με τον κόσμο της ανατολής δεν έγινε υπό συνθήκες ισότητας και αμοιβαίας αναγνώρισης, αντιθέτως συντελέστηκε με γνώμονα τα κυριαρχικά συμφέροντα των αποικιοκρατών (Said, 1996).

Ο Said υποστηρίζει ότι ο Οριενταλισμός αποτέλεσε, μεταξύ άλλων, ένα σύνολο λόγων, ιδεών και νοημάτων. Ένα ιδεολογικό πλαίσιο που κατασκεύασαν οι ευρωπαίοι, το οποίο έθετε περιορισμούς ως προς το τι μπορεί να σκεφτεί κανείς στοχεύοντας στην Ανατολή. Η δυναμική αυτής της κατασκευής ήταν τόσο ισχυρή ώστε ακόμη και άτομα χωρίς άμεση

εμπειρία ή επαφή με τις κοινωνίες της Ανατολής είχαν διαμορφωμένες αντιλήψεις για τον πολιτισμό και τον τρόπο ζωής τους. Η ανατολή είχε ταυτιστεί με το δεσποτισμό, τον αισθησιασμό, την οπισθοδρομικότητα (Said, 1996).

Οι μελέτες του Said για τον Οριενταλισμό αναδεικνύουν τη σχέση μεταξύ γνώσης και εξουσίας, όπως και τους τρόπους με τους οποίους η εξουσία εκδηλώνεται και διαμορφώνει την καθημερινή ζωή στα κατώτερα επίπεδα της κοινωνικής δομής, στους τελικούς αποδέκτες της, στα ονομαζόμενα κατά τον Foucault τριχοειδή σημεία του δικτύου των σχέσεων εξουσίας (Foucault, 1991α).

Συνεπώς, ο Foucault απομακρύνεται από την επικρατούσα αντίληψη ότι η εξουσία έγκειται σε μια συγκεντρωμένη ισχύς την οποία κατέχει ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων και ότι τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας, που δεν είναι κάτοχοι εξουσίας, καταπιέζονται από την άσκησή της (Foucault, 1991β). Αντίθετα, στοιχειοθετεί την έννοια της εξουσίας ως ένα σύνολο σχέσεων, μια δέσμη εξουσιών ενσωματωμένες στον ίδιο το χώρο όπου ασκούνται και αποτελούν συστατικό στοιχείο της οργάνωσής του. Το υποκείμενο, μας λέει ο Foucault, δεν είναι μια προσχηματισμένη οντότητα, δεν προϋπάρχει των σχέσεων εξουσίας, αντίθετα αποτελεί «προϊόν» της. Η εξουσία δεν νοείται ως κάτι εξωτερικό στο υποκείμενο, μια δύναμη που του επιβάλλεται, αλλά ως αναπόσπαστο στοιχείο της διαδικασίας συγκρότησης των υποκειμένων. Οι λόγοι αλήθειας της εξουσίας συγκροτούν το νοηματοδοτικό πλαίσιο εντός του οποίου τα άτομα κοινωνικοποιούνται (Foucault, 1991β).

2.2 Πειθαρχική εξουσία

Από την εποχή του μεσαίωνα οι σκέψεις γύρω από την εξουσία επικεντρώνονται στην εξουσία του βασιλιά και κατόπιν του μονάρχη, μελετάται το νομικό και διοικητικό σύστημα που θεσπίστηκε για να ικανοποιήσει τις ανάγκες της εξουσίας, να τη νομιμοποιήσει ή και να την περιορίσει. Η εξουσία αυτή εκπορευόμενη από ένα πρόσωπο ή μια ομάδα προσώπων καθιερώθηκε ως απόλυτη και οι κατέχοντες την εξουσία ως απόλυτοι κυρίαρχοι επί της ζωής ή του θανάτου των υπηκόων τους. Ο Foucault όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο απομακρύνεται από αυτό το μοντέλο εξουσίας και ξεκινά τις μελέτες του αντίστροφα, αναζητά τους τρόπους με τους οποίους η ποινή και η εξουσία επιβολής της εκδηλώνεται και διεισδύει στους απειροελάχιστους μηχανισμούς της, στους υλικούς θεσμούς, στην ίδια την κοινωνία ως συστατικό των ανθρώπινων σχέσεων (Foucault, 1991α). Αυτή η αντιστροφή της οπτικής, μια μελέτη της εξουσίας από τα κάτω επιτρέπει

την ανάδυση άλλων μορφών εξουσίας, χαρακτηριστική των σύγχρονων κοινωνιών, την πειθαρχική εξουσία (Κιουπκιολής, 2015).

Η εξουσία δεν είναι μια σχέση βίας, δεν είναι κατασταλτική, δεν καταστρέφει, δεν σπάζει, δεν πιέζει. Δεν είναι μια σχέση δουλείας ή εξαναγκασμού. Αντίθετα, η σχέση εξουσίας προϋποθέτει δυο στοιχεία α) εκείνοι στους οποίους ασκείται η εξουσία να είναι και να παραμένουν υποκείμενα δράσης και β) τα υποκείμενα στα οποία ασκείται η εξουσία να είναι ελεύθερα. Η ελευθερία, υποστηρίζει ο Foucault, είναι προϋπόθεση της εξουσίας εφόσον δεν γίνεται να ασκηθεί σε μη ελεύθερα υποκείμενα και ταυτοχρόνως, αποτελεί το στήριγμά της, διότι εάν ξέφευγε από τη σχέση εξουσίας η τελευταία θα έπανε να υπάρχει και τη θέση της θα καταλάμβανε ένα καθεστώς καταναγκαστικής βίας (Foucault, 1991β).

Σε αυτό το πλαίσιο η εξουσία ορίζεται ως ένα «σύνολο δράσεων πάνω σε δυνατές δράσεις, ενεργεί δηλαδή πάνω στο ίδιο το πεδίο δυνατών δράσεων. Το να κυβερνάς με αυτόν τον τρόπο, σημαίνει ότι δομείς το ενδεχόμενο πεδίο δράσεις των άλλων» (Foucault, 1991β :95).

Αυτή η μορφή εξουσίας δεν είναι αρνητική, αντίθετα, ο Foucault τη χαρακτηρίζει παραγωγική. Παράγει σώματα, τα πειθαρχεί, τα κανονικοποιεί. Βασικό πεδίο άσκησης της πειθαρχικής εξουσίας αποτέλεσε η σεξουαλικότητα, με τον τρόπο που διαμορφώθηκε κατά τον 17ο και 18ο αιώνα. Στο έργο «Ιστορία της σεξουαλικότητας» ο Foucault αμφισβητεί την υπόθεση ότι η σεξουαλικότητα βρισκόταν υπό καθεστώς καταστολής. Αντίθετα, υποστηρίζει, ότι πολλαπλασιάστηκαν οι λόγοι γύρω από το σεξ. Αναπτύχθηκε μια επιστήμη της σεξουαλικότητας, ορίστηκαν και καταδικάστηκαν οι σεξουαλικές διαστροφές, προσδιορίστηκαν οι σεξουαλικές ιδιομορφίες και ενσωματώθηκαν στις διανοητικές παθήσεις, τέθηκαν κανόνες σεξουαλικής ανάπτυξης για κάθε ηλικιακό στάδιο, οργανώθηκαν παιδαγωγικοί έλεγχοι και σχεδιάστηκαν ιατρικές θεραπείες (Foucault, 2011). Ένα πλήθος από γιατρούς, καθηγητές, διευθυντές ιδρυμάτων συμβούλευαν γονείς, μαθητές και οικογένειες θέτοντας σε κίνηση ένα σύνολο λόγων αλήθειας γύρω από το σεξ και τη σεξουαλικότητα. Η παραγωγή και διάχυση τόσων λόγων για το σεξ, ο συνεχής έλεγχος του σώματος και η κανονικοποίηση της σεξουαλικής συμπεριφοράς δημιούργησαν συγκεκριμένα πρότυπα σεξουαλικότητας, παράγοντας εν τέλει τα ίδια τα υποκείμενα της σεξουαλικότητας (Κιουπκιολής, 2015).

Η πειθαρχική τεχνολογία της εξουσίας αποτελεί μια διαδικασία εξατομίκευσης, η οποία χωρίζει το σώμα σε διακριτά μέρη και κάθε μέρος συνιστά ξεχωριστό αντικείμενο εξέτασης,

ώστε αυτό να αναδιαμορφωθεί με τον πλέον ενδεδειγμένο για κάθε περίπτωση τρόπο. Οι τεχνικές πειθαρχίας των σύγχρονων κοινωνιών βασίζονται εν πολλοίς στα συστήματα επιτήρησης των φυλακών, του στρατού, των μοναστηριών, με τη διαφορά ότι οι κριτές της κανονικότητας, η επιτήρηση και ο έλεγχος βρίσκονται παντού στην κοινωνία (Κακολύρης, 2008).

Στο κέντρο της πειθαρχικής εξουσίας υπάρχει μια εξω-νομική ποινή η οποία επιβάλλεται πάνω στις ανθρώπινες συμπεριφορές. Στο σχολείο, στο στρατό, στους χώρους εργασίας έχει θεσπιστεί ένα μικροσύστημα ποινών για το χρόνο (απουσίες, καθυστερήσεις), για τη συμπεριφορά (υπακοή, αγένεια, απείθεια), για τον λόγο (αυθάδεια, φλυαρία), για τη σεξουαλικότητα (άσεμνη στάση, απρέπεια) (Smart, 2007). Έτσι, κάθε φορά που το σώμα εξεγείρεται, γίνεται ανυπάκουο, πρέπει να τιμωρείται. Στην ουσία εκείνο που τιμωρείται είναι η μη συμμόρφωση, σκοπός της τιμωρίας δεν είναι η καταστολή αλλά η κανονικοποίηση. Τα κανονιστικά πρότυπα στοχεύουν στην εσωτερίκευση των ατομικών συμπεριφορών, έτσι ώστε να τους επιβάλουν μια καθορισμένη διάθεση. Η πειθαρχική εξουσία δεν επικεντρώνεται σε συγκεκριμένες μη επιθυμητές πράξεις, αλλά επιδιώκει να επενδύσει στο σύνολο της ύπαρξης (Γκρο, 2007). Ωστόσο, η πειθαρχία δεν ασκείται μόνο μέσω της τιμωρίας, αλλά και διαμέσου των ανταμοιβών. Αντίστοιχα με την επιβολή ποινών για τη μη συμμόρφωση, το σύστημα ανταμοιβών επιβραβεύει την καλή συμπεριφορά. Ένα από τα αποτελέσματα αυτού του συστήματος ανταμοιβής-τιμωρίας στην εκπαίδευση είναι ότι ιεραρχεί, βαθμολογεί, κατανέμει εκείνους που υπόκεινται σε αυτό (Smart, 2007).

2.3 Εσωτερίκευση, αυτοέλεγχος και αντίσταση

Πέραν των όσων αναπτύχθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια αναφορικά με τη σχέση εξουσίας-γνώσης, υπάρχει και μια επιπλέον διάσταση της εξουσίας, άμεσα συνδεδεμένη με αυτή τη σχέση. Πρόκειται για τον έλεγχο που ασκούν τα ίδια τα υποκείμενα στους εαυτούς τους, μέσω μιας διαρκούς ενδοσκοπήσης για την αναζήτηση της αλήθειας. Αναγνωρίζοντας, όμως, ως αλήθεια τους λόγους που παράγει το πλέγμα εξουσίας/γνώσης τα υποκείμενα εγκλωβίζονται στην ίδια τους την ταυτότητα (Foucault, 1991β).

Ο Foucault στο έργο του *Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της Φυλακής* (1989) αξιοποιεί το πανοπτικόν του Bentham ως αναλυτικό σχήμα για να καταδείξει τόσο τη λειτουργία των μηχανισμών πειθαρχησης, όσο και τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα καθίστανται ελεγκτές

του εαυτού τους. Το πανοπτικόν είναι ένας κυκλικός πύργος με περιφερειακή διάταξη, εντός του οποίου τα κελιά των φυλακισμένων είναι τοποθετημένα με τρόπο τέτοιο ώστε οι ένοικοί τους να είναι πάντα ορατοί από έναν κεντρικό παρατηρητή. Οι φυλακισμένοι έχουν επίγνωση της διαρκούς ορατότητάς τους, οι ίδιοι όμως δεν μπορούν να δουν τον παρατηρητή τους. Το σύστημα αυτό επιτρέπει τόσο την αυτοματοποίηση του ελέγχου όσο και την από-ατομίκευση της εξουσίας. Η υποβολή του φυλακισμένου σε μια συνεχή ορατότητα διασφαλίζει την αυτόματη λειτουργία της εξουσίας και μονιμοποιεί τα αποτελέσματα της επιτήρησης, ακόμα και αν αυτή είναι ασυνεχής. Αυτό το σχήμα λειτουργεί και εντός της κοινωνίας όπου οποιοδήποτε άτομο μπορεί να πάρει το ρόλο του επιτηρητή: ο διευθυντής, η οικογένεια, οι φίλοι. «Έτσι, το υποκείμενο υποτάσσεται σε ένα πεδίο ορατότητας, και έχοντας επίγνωση της έκθεσής του σε αυτό, επωμίζεται τους καταναγκασμούς της εξουσίας, τους προσαρτά αυθόρμητα στον εαυτό του, δέχεται μέσα του τη σχέση εξουσίας, και παίζει ταυτόχρονα και τους δυο ρόλους, γίνεται η βάση της ίδιας του της καθυπόταξης» (Foucault, 1989: 268).

Ο Foucault υποστηρίζει ότι δεν μπορεί να υπάρξει κοινωνία χωρίς σχέσεις εξουσίας, μια τέτοια κοινωνία θα ήταν μια αφαίρεση. Ωστόσο, αυτό δεν συνεπάγεται ότι η εξουσία αποτελεί ένα «άφευκτο πεπρωμένο στην καρδιά των κοινωνιών» (Foucault, 1991β: 95). Αντίθετα, η κριτική ανάλυση και η συστηματική επεξεργασία των σχέσεων εξουσίας, η αποκάλυψη των μηχανισμών πειθάρχησης, γίνονται τα εφόδια για την αμφισβήτηση των κυρίαρχων λόγων της εξουσίας, ώστε τα άτομα να επιδοθούν σε έναν αγωνισμό ανάμεσα στην εξουσία και την ανυποταξία. (Κιουπκιολής, 2015).

Επιπρόσθετα, ο Foucault υποστηρίζει ότι όπου υπάρχουν σχέσεις εξουσίας, υπάρχει και αντίσταση. Εφόσον η εξουσία εγγράφεται στο πεδίο της ελεύθερης δράσης των υποκειμένων, σημαίνει ότι υπάρχει δυνατότητα αντίστασης και περιθώρια να δράσει κανείς διαφορετικά (Foucault, 1991β). Ο πολλαπλασιασμός των λόγων για τις «αποκλίνουσες» σεξουαλικότητες στόχευε στην κανονικοποίηση των σεξουαλικών συμπεριφορών σε ένα σχήμα ετεροφυλοφιλίας, παράλληλα, όμως, δημιουργήσε έναν αντί-λογο, ο οποίος μπορούσε να αξιοποιηθεί από εκείνους που θεωρήθηκαν αποκλίνοντες. Ο αντί-λογος υψώθηκε μέσα από τους ίδιους τους λόγους της εξουσίας, χρησιμοποιώντας το λεξιλόγιο και τις κατηγορίες που κατασκεύασε η ιατρική. Συνεπώς, δεν υπάρχουν, όπως επισημάναμε και στην προηγούμενη ενότητα, λόγοι εξωτερικοί των σχέσεων εξουσίας, δηλαδή, οι λόγοι

της εξουσίας από τη μια μεριά και απέναντι οι λόγοι της αντίστασης. Οι λόγοι συνιστούν στοιχεία ή συνασπισμούς τακτικής που εγγράφονται στο πεδίο των σχέσεων δύναμης (Κακολύρης, 2008).

Ο τόπος επιβολής της εξουσίας είναι ταυτόχρονα και τόπος γέννησης της αντίστασης. Ο αγωνισμός αποτελεί πολιτικό καθήκον και στοχεύει στην απελευθέρωση των ανθρώπων από κλειστά συστήματα εννοιών και λόγων· μια ηθική στάση μόνιμης αντίστασης στους κυρίαρχους λόγους, μια διαδικασία συνεχούς αγώνα ενάντια σε προκαθορισμένες και σταθερές ταυτότητες που περιχαράκωνουν την αυτονομία των υποκειμένων, την εγκλωβίζουν σε έναν ηθικό οικουμενικό κανόνα (Κακολύρης, 2008).

Συνεπώς, μέσω της κινητοποίησης των επινοητικών τους ικανοτήτων τα άτομα έχουν τη δυνατότητα να διαφύγουν από τα προκαθορισμένα όρια των κοινωνικών τους ρόλων, κάνοντας κάτι νέο και διαφορετικό. Συνεπώς, η επινόηση νέων αξιών, η δημιουργία νέων νοημάτων δίνει τη δυνατότητα στα άτομα να επιλέξουν νέες μορφές δράσεις «έξω» από το πλαίσιο των κυρίαρχων λόγων (Κιουπκιολής, 2015).

3. Εξουσία και διαμόρφωση ταυτοτήτων κατά το Judith Butler

3.1 Βιολογικό και κοινωνικό φύλο

Το Butler επεξεργάζεται εκ νέου τη διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου, η οποία κατείχε σημαντική θέση στη φεμινιστική κριτική θεωρία της δεκαετίας του 1980. Το βιολογικό φύλο, σύμφωνα με την κριτική θεωρία, προσλαμβάνεται ως σταθερό και ανεξάλειπτο, ενώ το κοινωνικό φύλο εκφράζει τα πολιτισμικά νοήματα και σημασίες που λαμβάνει το βιολογικά διαφοροποιημένο σώμα του άνδρα και της γυναίκας, εντός μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Στο κοινωνικό φύλο αποδίδονται οι διαφορετικές συμπεριφορές και ρόλοι των φύλων συγκροτώντας έτσι, το πολιτισμικό μύθευμα της θηλυκότητας και της αρρενωπότητας. Το κοινωνικό φύλο, σε αντίθεση με το βιολογικό, δεν είναι σταθερό, αντιθέτως, είναι αποτέλεσμα των σύνθετων κοινωνικών σχέσεων που εδράζονται στις δομές της ανδρικής κυριαρχίας. Το ουσιαστικό στοιχείο αυτής της θεωρίας ήταν η δυνατότητα επανονηματοδότησης του κοινωνικού φύλου με τρόπους που να ανατρέπουν τις ισχύουσες δομές εξουσίας (Kakoliris, 2025).

Το Butler, αρνείται την αναγκαιότητα της διάκρισης μεταξύ μιας βιολογικής οντότητας και ενός κοινωνικά κατασκευασμένου φύλου, καθώς και την εκπορευόμενη από αυτή προτεραιότητα του βιολογικού έναντι του κοινωνικού φύλου. Αμφισβητεί τη θεωρία που υποστηρίζει ότι υπάρχει μια προϋπάρχουσα, της κοινωνικής κατασκευής, φύση ή βιολογική αλήθεια του φύλου. Το βιολογικό φύλο, όπως και το κοινωνικό αποτελεί κοινωνική κατασκευή, δεν υπάρχει βιολογικό φύλο έξω από την κοινωνία και το λόγο που το ορίζει (Ρεθυμιωτάκη κ.ά., 2016). Συνεπώς, το Butler ακολουθώντας τη σκέψη του Foucault, υποστηρίζει ότι οι λόγοι εξουσίας παράγουν την κυρίαρχη υπόθεση της οντολογικής ακεραιότητας του φύλου, που στη συνέχεια τα υποκείμενα αντιπροσωπεύουν. Επιπλέον, υποστηρίζει ότι πέρα από την προτεραιότητα που αποδίδεται στο βιολογικό έναντι του κοινωνικού φύλου, η διάκριση αυτή θεμελιώνει τη ψευδή αντίληψη ότι το κοινωνικό φύλο ενσαρκώνει τα φυσικά χαρακτηριστικά του βιολογικού φύλου (Butler, 1990). Συνεπώς, το βιολογικό φύλο δεν αποτελεί οντολογικό δεδομένο, είναι εγγραφή πάνω σε ένα σώμα ενός, προϋπάρχοντος του υποκειμένου, κανονιστικού προτύπου, της ετεροφυλοφιλίας και της κοινωνικής αναπαραγωγής που αυτό επιτρέπει (Ρεθυμιωτάκη κ.ά., 2016).

3.2 φύλο και επιτελεστικότητα

Το Butler, όπως αναφέρθηκε στη προηγούμενη ενότητα, υποστηρίζει ότι το φύλο και η ταυτότητα δεν συνιστούν προϋπάρχουσες ουσίες, αντίθετα συγκροτούνται επιτελεστικά, μέσα από επαναληπτικές πρακτικές που υπακούουν σε κανονιστικά καθεστώτα του πλέγματος εξουσίας/γνώσης, με φουκωικούς όρους (Butler, 1990).

Το Butler δανείζεται τον όρο επιτελεστικότητα από τον J. L. Austin ο οποίος προβαίνει στη διάκριση μεταξύ δυο γλωσσικών εκφορών, τις διαπιστωτικές, οι οποίες περιγράφουν ή διαπιστώνουν κάτι και τις επιτελεστικές οι οποίες επιτελούν, υλοποιούν αυτό στο οποίο αναφέρονται (Ρεθυμιωτάκη κ.ά., 2016), με άλλα λόγια, ο λόγος κατασκευάζει την πραγματικότητα την οποία ισχυρίζεται ότι απλώς αναπαριστά (Καβουλάκος & Γριτζάς, 2015). Η επιτελεστικότητα εδράζεται στην αέναη επανάληψη μιας ορισμένης ισχύουσας σύμβασης. Η επιτέλεση του φύλου αποτελεί μια επανάληψη, ένα τελετουργικό το οποίο οφείλει την αποτελεσματικότητά του στη φυσικοποίησή του. Το φύλο είναι ένα σύνολο επαναλαμβανόμενων πράξεων μέσα σε ένα εξαιρετικά άκαμπτο ρυθμιστικό πλαίσιο, το οποίο παγώνεται με την πάροδο του χρόνου αποδίδοντας την επίφαση μιας ουσίας, ενός φυσικού τρόπου ύπαρξης (Kakoliris, 2025).

Το μπάτλερ για να εξηγήσει την έννοια της επιτελεστικότητας χρησιμοποιεί τον όρο έγκληση, με τη σημασία ότι η απεύθυνση σε ένα πρόσωπο αποδίδει σε αυτό μια ορισμένη ταυτότητα. Υποστηρίζει ότι η ιατρική έγκληση είναι αγόρι ή είναι κορίτσι σηματοδοτεί το βρεφικό σώμα ως ανδρικό ή γυναικείο. Το αγόρι ή το κορίτσι είναι αναγκασμένο να επιτελεί το φύλο του για όλη του τη ζωή. Αυτή η ιδρυτική επιτελεστική έγκληση καθορισμού του φύλου αποτελεί παράλληλα και ένα όριο για το τι μπορεί και τι δεν μπορεί να κάνει το συγκεκριμένο σώμα στο μέλλον (Kakoliris, 2025).

Έτσι, το αγόρι ή το κορίτσι είναι υποχρεωμένο να επιτελεί καθημερινά το φύλο του, να επαναλαμβάνει αδιάκοπα όλα εκείνα τα κανονιστικά πρότυπα που αφορούν αποκλειστικά στο ανδρικό ή το γυναικείο φύλο. Η αρρενωπότητα όπως και η θηλυκότητα δεν είναι το αποτέλεσμα της επιλογής του υποκειμένου, αλλά η εξαναγκαστική παράθεση ενός κανονιστικού λόγου, συνδεδεμένου με σχέσεις εξουσίας, ρύθμισης και τιμωρίας, καθώς η μη ορθή επιτέλεση του φύλου επιφέρει αποκλεισμούς και τιμωρίες (Butler, 1990).

Το σώμα διαμορφώνεται μέσα από άρρητες συμβάσεις οι οποίες δομούν τον τρόπο με τον οποίο το σώμα γίνεται πολιτισμικά αντιληπτό. Εφόσον το κοινωνικό φύλο είναι η πολιτισμική σημασία που προσλαμβάνει το βιολογικό φύλο, και αυτή η σημασία συνδιαμορφώνεται μέσα από πολιτισμικά νοήματα και αναπαραστάσεις, τότε μέσα στα όρια του πολιτισμού, δεν είναι δυνατό να γνωρίσουμε το βιολογικό φύλο ως διακριτό από το κοινωνικό φύλο (Butler, 1988). Εφόσον δεν υπάρχει ένα βιολογικό-οντολογικό φύλο όπου το κοινωνικό φύλο να ακολουθεί τις διαθέσεις του βιολογικού τότε «το φύλο αποτελεί μια απομίμηση χωρίς πρωτότυπο, μια παράθεση χωρίς πηγή» (Kakoliris, 2025: 62).

3.3 Δημιουργία ρωγμών μέσω της επιτελεστικότητας του φύλου

Το Butler σύμφωνα με τον Kakoliri, 2025 εξετάζει την έννοια της επιτελεστικότητας μέσα από τους όρους της επανάληψης και της παραθετικότητας όπως τις προσέγγισαν ο Ώστιν και ο Ντερριντά. Για τον Ώστιν προκειμένου να είναι εύστοχη η εκφορά ενός επιτελεστικού λόγου απαιτείται η ύπαρξη ενός ορθού πλαισίου. Για παράδειγμα, η φράση ενός ηθοποιού στην σκηνή «σας ονομάζω συζύγους» δεν έχει κανένα νόημα, καθώς δεν μπορεί να τελεστεί ένας γάμος εφόσον δεν υπάρχει το κατάλληλο πλαίσιο για αυτήν την επιτέλεση. Αντίθετα, για τον Ντερριντά η αποκοπή μιας επιτελεστικής εκφοράς από ένα συγκεκριμένο πλαίσιο και η αναπαράθεσή της σε ένα άλλο, πέρα από το ότι δεν αποτελεί αστοχία, όπως υποστηρίζει ο Ώστιν, συνιστά το δομικό γνώρισμα όλων των σημείων. Για τον Ντερριντά ένα σημείο συνίσταται ως τέτοιο μόνο στο βαθμό που δεν εξαρτά την ύπαρξή του από ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, ακόμα και αν πρόκειται για το πλαίσιο εντός του οποίου δημιουργήθηκε. Δεν πρέπει επίσης να εξαρτάται από ένα συγκεκριμένο αποστολέα ή δέκτη. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, ένα σημείο που δεν οφείλει την ύπαρξή του σε ένα συγκεκριμένο κέντρο, το οποίο θα καθόριζε τις χρήσεις του, τότε καθίσταται δυνατή η αέναη τροποποίησή του, με τρόπο που η παράθεσή του να μην συνιστά μια επανάληψη, αλλά να ορίζεται μέσω της διαφοράς (Kakoliris, 2025).

Το Butler αξιοποιεί τις έννοιες της επαναληψιμότητας και της παραθετικότητας του Ντερριντά για να εξηγήσει ότι η επιτέλεση του φύλου μπορεί να δημιουργήσει ρωγμές και αστάθειες στο κανονιστικό πρότυπο εντός του οποίου υλοποιείται. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, το φύλο συνιστά μια ταυτότητα η οποία δομείται μέσω μιας τυποποιημένης επανάληψης πράξεων, οι οποίες παγιώνονται με το πέρασμα των χρόνων δημιουργώντας

τη ψευδαίσθηση ενός σταθερού έμφυλου εαυτού. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια αυτής της αένανης επανάληψης μπορούν να διανοιχθούν ρωγμές με τη μορφή ασταθειών που είναι καταστατικές σε αυτές τις κατασκευές, με την έννοια ότι η επανάληψη διαφεύγει από τα στενά πλαίσια του ρυθμιστικού πλαισίου. Η διαδικασία της επανάληψης κατασκευάζει τις έμφυλες ταυτότητες, ταυτόχρονα, όμως, διαταράσσει την παγιωμένη δομή τους, εφόσον καμία επανάληψη δεν είναι ίδια με τον εαυτό της (Kakoliris, 2025).

Η δυνατότητα μετασχηματισμού των έμφυλων ταυτοτήτων και των εξουσιαστικών σχέσεων που απορρέουν από αυτές, εδράζεται στην αποτυχία της επανάληψης, η οποία αναδεικνύει τον πλασματικό χαρακτήρα μιας αμετάβλητης ταυτότητας. Εφόσον το φύλο δεν συνιστά μια φυσική και αμετάβλητη οντότητα, αλλά μια πολιτισμική κατασκευή, καθίσταται δυνατή η ανανοηματοδότησή του στη βάση νέων δομικών αρχών, προσανατολισμένων προς την ενίσχυση της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης (Butler, 1988).

4. Εμφυλές ανισότητες και δίκαιο

4.1 Τυπική και ουσιαστική ισότητα

Σύμφωνα με τις Δεληγιάννη-Δημητράκου, Χ., & Κώνστα, Α. (2025) υπάρχουν δύο τύποι ισότητας: η τυπική και η ουσιαστική. Η τυπική ισότητα στηρίζεται στα στοιχεία της ατομικής δικαιοσύνης και της αξιοκρατίας. Αναφέρεται ως νομική ισότητα η οποία διακρίνεται σε ισότητα εντός του νόμου και στην ισότητα έναντι του νόμου. Η πρώτη δεσμεύει τη νομοθετική εξουσία να υιοθετεί νόμους οι οποίοι δεν θα αντίκεινται στην αρχή της ισότητας, ενώ η δεύτερη αφορά στις δικαστικές αρχές, οι οποίες υποχρεούνται να εφαρμόζουν αμερόληπτα τη νομοθεσία προάγοντας την ισότητα μεταξύ των πολιτών.

Η ουσιαστική ισότητα, από την άλλη πλευρά, δίνει έμφαση στα πραγματικά αποτελέσματα που επιφέρουν τα νομοθετικά μέτρα που υιοθετούν οι φορείς εξουσίας, καθώς και στις επιπτώσεις αυτών των μέτρων στις διάφορες κοινωνικές ομάδες. Η ουσιαστική ισότητα έχει ως στόχο τη δημιουργία των απαραίτητων προϋποθέσεων για την επίτευξη της ισότιμης ένταξης των υποκειμένων στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή (Δεληγιάννη-Δημητράκου & Κώνστα, 2025).

Η ισότητα μεταξύ των φύλων υπολογίζεται με τη βοήθεια ειδικών δεικτών οι οποίοι περιλαμβάνουν έξι βασικούς τομείς: την εργασία, τα οικονομικά, την εκπαίδευση, το χρόνο, την εξουσία και την υγεία. Η βαθμολογία των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) κυμαίνεται από το 1 (απόλυτη ανισότητα) έως το 100 (πλήρης ισότητα) EIGE (2026).

Παρά τη θεσμική κατοχύρωση της τυπικής ισότητας, η ισότητα των φύλων απέχει σημαντικά από την πλήρη υλοποίησή της. Η Ελλάδα κατατάσσεται στην 22η θέση μεταξύ των καρτών-μελών της ΕΕ στον δείκτη ισότητας των φύλων για το έτος 2025, συγκεντρώνοντας 57 μονάδες σε σύνολο 100, ενώ την πρώτη θέση κατέχει η Σουηδία με 73,7 μονάδες

Συγκεκριμένα το 2025, η Ελλάδα συγκέντρωσε:

- 67,9 βαθμούς στον τομέα της εργασίας,
- 74 στον τομέα της οικονομικής ισότητας,
- 62,2 στον τομέα της γνώσης,

- 58,7 στον τομέα του χρόνου. Το πεδίο αυτό αποτυπώνει: α) τις δραστηριότητες φροντίδας, δηλαδή το κατά πόσο γυναίκες και άνδρες μοιράζονται ισότιμα τις υποχρεώσεις φροντίδας και τις οικιακές εργασίες, και β) την ίση συμμετοχή σε κοινωνικές δραστηριότητες.
- 26,2 στον τομέα της εξουσίας και
- 83,8 στον τομέα της υγείας. Πηγή: (EIGE, 2026).

Κατά το Butler (1988) θα πρέπει να εξεταστεί η περιορισμένη αποτελεσματικότητα κάθε πολιτικού προγράμματος που επιδιώκει την αλλαγή της κοινωνικής κατάστασης των γυναικών, όταν δεν λαμβάνει υπόψη ότι η κατηγορία της γυναίκας είναι κοινωνικά κατασκευασμένη με τρόπο τέτοιο ώστε το να είσαι γυναίκα σημαίνει, εξ ορισμού, να βρίσκεσαι σε μια καταπιεσμένη κατάσταση.

Από την άλλη πλευρά, πολιτικές με στόχο την επίτευξη της έμφυλης ισότητας όπως για παράδειγμα τα μέτρα για τον εναρμονισμό οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, μπορούν να λειτουργήσουν και με αρνητικό τρόπο, στο βαθμό που συμβάλουν στην αναπαραγωγή των έμφυλων κανονιστικών προτύπων, μέσω της νομιμοποίησης της ιδέας ότι η φροντιστική εργασία είναι αποκλειστικά γυναικεία ευθύνη (Μαλούτα, 2013).

4.2. Η ισότητα των φύλων ως προϋπόθεση της δημοκρατίας

Η ισότητα αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση για τη συγκρότηση δημοκρατικών κοινωνιών, ταυτόχρονα με άλλες αναγκαίες συνθήκες όπως είναι: η καθολική ψήφος, ο διαχωρισμός των εξουσιών, η προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, η λογοδοσία των κυβερνόντων. Στις δημοκρατικές κοινωνίες η εξουσία πηγάζει από το λαό, ο οποίος αποτελείται από πολίτες που είναι ίσοι τόσο σε αξιοπρέπεια όσο και σε αξία. Ωστόσο, όταν οι πολίτες δεν αντιμετωπίζονται ως ισότιμα ανθρώπινα υποκείμενα, αλλά γίνονται αντιληπτά μέσα από έμφυλες κατηγοριοποιήσεις, τότε εμφιλοχωρεί το στοιχείο της ανισότητας, καθώς οι έμφυλες ταυτότητες συνδέονται με ένα πλέγμα ιεραρχικών εξουσιαστικών σχέσεων, το οποίο προωθεί η υποβαθμίζει τα υποκείμενα σε άξια ή ανάξια δικαιωμάτων (Dinsdale, 1992).

Η πραγματική δημοκρατία μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο όταν όλα τα υποκείμενα αναγνωρίζονται, τόσο μεταξύ τους, όσο και από το κράτος, ως ισότιμα. Αυτό προϋποθέτει την αναγνώριση της πολλαπλότητας και της διαφορετικότητας της ανθρώπινης ύπαρξης, χωρίς αυτή η διαφορετικότητα να υπόκειται σε ιεραρχικές διαβαθμίσεις, αντίθετα, όλες οι διαφορετικότητες πρέπει να προσλαμβάνονται ως ίσες (Κέντρο Διοτίμα, 2022).

Η ίση συμμετοχή όλων των πολιτών στη δημόσια και πολιτική ζωή και η αύξηση της παρουσίας των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων, συμβάλει στην επίτευξη περισσότερης ελευθερίας και δικαιοσύνης και στη διαμόρφωση πολιτικών που ωφελούν όχι μόνο τις γυναίκες αλλά το σύνολο της κοινωνίας (Dinsdale, 1992).

5. Η κοινωνική οικονομία της φροντίδας

5.1 Φροντιστική εργασία

Η φροντίδα στο πλαίσιο των νοικοκυριών αποτελεί ζωτικής σημασίας παράγοντα για την κοινωνική ευημερία και την οικονομική ανάπτυξη. Ωστόσο, για τον κυρίαρχο καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, οι εργασίες φροντίδας είναι αόρατες, εφόσον δεν αποφέρουν εισόδημα και δεν μπορούν να επενδυθούν ώστε να παράγουν κέρδος (Gibson-Graham, 2013). Σύμφωνα με την Χ. Κούκη (2022) ο διαχωρισμός σε ανδρικές παραγωγικές εργασίες και σε γυναικείες αναπαραγωγικές, που προωθήθηκε από τον καπιταλισμό, οδήγησε στη φυσικοποίηση της οικιακής εργασίας, στην εδραίωση ενός έμφυλου καταμερισμού των εργασιών και επέβαλε διακριτούς κοινωνικούς ρόλους με βάση το φύλο. Ο καπιταλισμός μεταμφίσεσε την αναπαραγωγική εργασία σε βιολογικό πεπρωμένο των γυναικών και στήριξε την ανάπτυξή του στην εκμετάλλευση της μη μισθωτής φροντιστικής εργασίας των γυναικών.

Οι ανωτέρω αντιλήψεις, βαθιά ριζωμένες στις κοινωνικές σχέσεις, καθιστούν την καθημερινή γυναικεία εργασία φροντίδας υποδεέστερη, σε σχέση με τις εργασίες που λαμβάνουν χώρα εντός του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ο τρόπος με τον οποίο αντιμετωπίζονται οι εργασίες φροντίδας από την κοινωνία έχει σημαντικές επιπτώσεις στην επίτευξη της ισότητας των φύλων, είτε διευρύνοντας τις δυνατότητες και τις επιλογές γυναικών και ανδρών, είτε περιορίζοντας τις γυναίκες σε παραδοσιακούς ρόλους, οι οποίοι συνδέονται με τα πολιτισμικά κατασκευασμένα πρότυπα της μητρότητας και της θηλυκότητας. Για να ξεπεραστεί η προκατάληψη των φύλων και να καταστεί η ιδιότητα του πολίτη πραγματικά συμπεριληπτική, η φροντίδα πρέπει να γίνει μια διάσταση της ιδιότητας του πολίτη με δικαιώματα ίσα με αυτά που συνδέονται με την απασχόληση (Razavi, 2007).

6. Κοινωνική και αλληλέγγυα Οικονομία

6.1 Κοινωνική Οικονομία

Η Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (ΚΑΛΟ) περιλαμβάνει ένα τεράστιο και ποικιλόμορφο εναλλακτικό πεδίο κοινωνικοοικονομικών δράσεων και πολιτικών πρακτικών. Παρά την πολυμορφία που χαρακτηρίζει το πεδίο, όλες οι μορφές και οι τύποι δράσεων έχουν ως στόχο τη δημιουργία εναλλακτικών τρόπων οργάνωσης της οικονομίας και συγκρότησης των κοινωνικών σχέσεων. Εντάσσεται στον τρίτο τομέα, ο οποίος τοποθετείται ανάμεσα στο κράτος και στην αγορά. Ως εναλλακτικό ορίζεται η διαφορετική πρόσληψη της πραγματικότητας σε σχέση με την παραδεδεγμένη αντίληψη που διαμορφώθηκε από τη λειτουργία του κράτους και την οικονομία της αγοράς. Εναλλακτικά είναι τα εγχειρήματα που έχουν ως στόχο την αποεδραίωση των υφιστάμενων αλλοτριωμένων κοινωνικοοικονομικών σχέσεων και πολιτικών πρακτικών, επιδιώκοντας παράλληλα την οικοδόμηση νέων πολιτισμικών αξιών στη βάση των αρχών της αλληλεγγύης, της ισότητας, της δημοκρατίας και της αμοιβαιότητας (Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015).

Η έννοια της κοινωνικής οικονομίας έχει μια μακρά ιστορική διαδρομή, συστηματικά, όμως, άρχισε να χρησιμοποιείται κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, κυρίως στη Γαλλία, και ενσωμάτωνε κάθε προσπάθεια για τη βελτίωση της ζωής των ανθρώπων (Moulaert & Ailenei, 2005). Συμπεριλάμβανε την κοινωνική πολιτική του κράτους, τις διάφορες εργατικές ενώσεις και τα φιλανθρωπικά ιδρύματα, τα οποία χρηματοδοτούσε η αστική τάξη. Στον αγγλοσαξονικό χώρο η κοινωνική οικονομία περιλαμβάνει τους συνεταιρισμούς, τα ιδρύματα, τα σωματεία και τα αλληλασφαλιστικά ταμεία (Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015). Η κοινωνική οικονομία σήμερα συγκροτείται από ένα πολυδιάστατο φάσμα οικονομικών εγχειρημάτων, το οποίο διέπεται από ένα διακριτό αξιακό πλαίσιο. Προτάσσει ένα νέο μοντέλο οικονομίας, το οποίο θέτει στον πυρήνα του την ικανοποίηση των ανθρώπινων αναγκών και το σεβασμό στο περιβάλλον (Λαπατσιώρας, 2022).

6.2 Αλληλέγγυα Οικονομία

Από την άλλη πλευρά, ο όρος αλληλέγγυα οικονομία είναι πιο πρόσφατος. Η αλληλέγγυα οικονομία περιλαμβάνει οικονομικά εγχειρήματα που αποσκοπούν στον εκδημοκρατισμό

της οικονομίας και την επανασύνδεσή της με τις ανάγκες της κοινωνίας (Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015). Σύμφωνα με τον Ψημίτη (2018) στα εγχειρήματα της αλληλέγγυας οικονομίας, η δράση προηγείται της ιδεολογίας, βασικός στόχος είναι ο ριζικός μετασχηματισμός της κοινωνίας από τα κάτω. Οι μορφές αντίστασης αναφέρονται μέσα από τις ίδιες τις πρακτικές της καθημερινότητας, μετατρέποντας έτσι την αντίσταση σε τρόπο ζωής.

Οι οικονομικές δραστηριότητες της αλληλέγγυας οικονομίας διακρίνονται από μια διττή στόχευση: (α) οικονομική, διότι επιχειρούν τη συγκρότηση οικονομικών σχέσεων με βάση την αμοιβαιότητα σε συνδυασμό με πόρους από την αγορά και την αναδιανομή του κράτους, (β) πολιτική, διότι στοχεύουν στη δημιουργία και διατήρηση αυτόνομων δημόσιων χώρων όπου συζητούνται σκοποί και μέσα (Αδάμ, Παπαθεοδώρου, 2010).

Οι φορείς της αλληλέγγυας οικονομίας επιδιώκουν να θέσουν νέους προσανατολισμούς και στόχους σε καίρια πεδία της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής όπως είναι: το πεδίο της παραγωγής, της κατανάλωσης, του εμπορίου, των δημοσίων πολιτικών, των επενδύσεων, ώστε η βασική στόχευσή τους να είναι η ευημερία των ανθρώπων και του περιβάλλοντος. Αυτό που διακρίνει το κίνημα αλληλέγγυας οικονομίας από πολλές άλλες προσπάθειες κοινωνικού μετασχηματισμού είναι πλουραλιστικός χαρακτήρας της προσέγγισής της, αποφεύγοντας άκαμπτα σχεδιαγράμματα και την προσκόλληση σε μια ενιαία, προκαθορισμένη ορθή στρατηγική (Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015).

6.3 Συνεταιρισμοί

Στο πλαίσιο της ΚΑΛΟ αναπτύσσονται ποικίλες μορφές οικονομικών εγχειρημάτων, η πιο διαδεδομένη εξ αυτών είναι οι συνεταιρισμοί, οι οποίοι αναπτύχθηκαν σχεδόν σε όλες τις χώρες του κόσμου, σε μια ποικιλία εκφάνσεων, ακολουθώντας τους τοπικούς ρυθμούς και τις αντίστοιχες κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές πραγματικότητες (Καβουλάκος & Γριτζάς 2015). Σύμφωνα με τον ορισμό που διατυπώθηκε από την (ICA) International cooperative Alliance το 1995, ο συνεταιρισμός είναι «μια αυτόνομη ένωση προσώπων που συγκροτείται εθελοντικά για να ικανοποιήσει τις κοινές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές τους ανάγκες και επιδιώξεις μέσω μιας κοινής και δημοκρατικά ελεγχόμενης επιχείρησης». Το συνεταιριστικό κίνημα απολαμβάνει ευρείας, διεθνούς αναγνώρισης έχοντας εδραιώσει μια ισχυρή παρουσία σε παγκόσμιο επίπεδο. Σύμφωνα με στοιχεία της

ICA, πάνω από το 12% της ανθρωπότητας είναι συνεργάτης σε κάποιο από τα 3 εκατομμύρια συνεταιρισμούς στη γη. Οι 300 μεγαλύτεροι συνεταιρισμοί και τα αμοιβαία ιδρύματα καταγράφουν κύκλο εργασιών 2.146,00 δισεκατομμύρια δολάρια ΗΠΑ. Παράλληλα, οι συνεταιρισμοί ανά τον κόσμο παρέχουν απασχόληση σε 280 εκατομμύρια ανθρώπους, ποσοστό που αντιστοιχεί στο 10% του συνολικού παγκόσμιου εργατικού δυναμικού (ica.coop).

Στον ευρωπαϊκό χώρο, οι πρώτοι συνεταιρισμοί εμφανίστηκαν μεταξύ του 18ου και 19ου αιώνα, σε μια περίοδο έντονων κοινωνικοοικονομικών μετασχηματισμών (Παπαγεωργίου, 2015). Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου ανατράπηκαν οι έως τότε κυρίαρχες παραγωγικές σχέσεις εξαιτίας μια σειράς εξελίξεων, όπως η περίφραξη των ελευθέρων γαιών, η απώλεια της οικονομικής ανεξαρτησίας των τεχνιτών και των μικρών παραγωγών, η συσσώρευση μεγάλων πληθυσμών στις πόλεις, οι οποίοι αποτέλεσαν το εργατικό δυναμικό των πρώτων βιομηχανιών της Ευρώπης. Τα χαμηλά ημερομίσθια και οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, η αύξηση των ωρών απασχόλησης, η αλλαγή του χώρου και των συνθηκών εργασίας, η αποξένωση από τα αγαθά που οι ίδιοι οι εργάτες παρήγαγαν (Γαγανάκης, 1999), οδήγησαν τους ανθρώπους στην αναζήτηση μορφών οργάνωσης στη βάση της συνεργασίας και της αλληλοβοήθειας. Ο πρώτος συνεταιρισμός που θεωρείται ότι προσεγγίζει τη μορφή των σύγχρονων συνεταιριστικών οργανώσεων είναι ο συνεταιρισμός Ρότσντεϊλ από την ομώνυμη πόλη της Αγγλίας, ο οποίος ιδρύθηκε το 1844 με μέλη 28 υφαντουργούς (Παπαγεωργίου, 2015).

6.4 Συνεταιριστικές αξίες

Οι συνεταιριστικές αξίες είναι οι άρρητοι κανόνες που διέπουν τη δομή, την οργάνωση και τη λειτουργία των συνεταιρισμών. Σύμφωνα με το διεθνές συνεταιριστικό πρότυπο οι αξίες αυτές περιλαμβάνουν: την αυτοευθύνη, τη δημοκρατία, την ισότητα, την ισοτιμία, την αλληλεγγύη και την εντιμότητα (Κοντογεώργος, Σεργάκη, 2015).

Η αξία της αυτοευθύνης δηλώνει ότι η ευθύνη της διαχείρισης ανήκει στα μέλη του συνεταιρισμού, τα οποία στηρίζονται στις δικές τους δυνάμεις για την αντιμετώπιση των προκλήσεων και των προβλημάτων που ανακύπτουν κατά τη λειτουργία του συνεταιρισμού και αναλαμβάνουν τις ευθύνες για την πορεία των υποθέσεών τους.

Η αξία της Δημοκρατίας αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο των συνεταιρισμών και καταδεικνύει την ανθρωποκεντρική προσέγγιση της οικονομίας, υποτάσσοντας την οικονομική λειτουργία στην υπηρεσία της ανθρωπότητας. Η δημοκρατία μετουσιώνεται μέσω της δημοκρατικής διαδικασίας λήψης των αποφάσεων, της κατανομής των αξιωμάτων ανάμεσα στα εκλεγμένα μέλη του διοικητικού συμβουλίου, στις δημοκρατικές διαδικασίες εκλογής των διοικητικών συμβουλίων.

Η ισότητα αναφέρεται στην ίση μεταχείριση όλων των μελών ανεξαρτήτως από την οικονομική ή κοινωνική του κατάσταση, καθώς και λοιπών χαρακτηριστικών τα οποία μπορούν να αποτελέσουν πηγή διακρίσεων όπως το φύλο, η εθνότητα η θρησκεία κ.α.

Η αξία της ισοτιμίας εκφράζεται μέσα από ενδιαφέρον για τη ευημερία όλων των μελών του συνεταιρισμού, και τη δίκαιη κατανομή όλων των ωφελειών, ώστε να αποφεύγεται η ιδιοποίηση τους από ορισμένα μέλη, εις βάρος των υπολοίπων.

Η αξία της αλληλεγγύης αποτελεί το επιστέγασμα των αξιών για τη λειτουργία των συνεταιρισμών. Η αλληλεγγύη είναι το βασικό στοιχείο που διέπει τις σχέσεις μεταξύ των μελών. Οι συνεταιριστές υποτάσσουν το προσωπικό ή οικονομικό τους συμφέρον σε αξίες που προάγουν τα ποιοτικά στοιχεία του συνόλου της ομάδας, αποβλέποντας στην κοινωνική αναβάθμιση. Ο συνεταιρισμός, εξάλλου, αποτελεί ένωση προσώπων και όχι κεφαλαίων.

Η αξία της εντιμότητας διέπει το σύνολο των σχέσεων του συνεταιρισμού τόσο σε εσωτερικό επίπεδο μεταξύ των μελών, όσο και μεταξύ του συνεταιρισμού και τρίτων. Συνδέεται με τη διαφάνεια και τη διασφάλιση του δικαιώματος ελέγχου του συνεταιρισμού από όλα τα μέλη, ώστε να μπορούν να συμβάλουν ενεργά στη διαμόρφωση της πορείας του (Κοντογεώργος, Σεργάκη, 2015).

6.5 Συνεταιριστικές αρχές

Οι συνεταιρισμοί λειτουργούν στη βάση επτά συνεταιριστικών αρχών, οι οποίες διατυπώθηκαν το 1995 από τη Διεθνή Συνεταιριστική συμμαχία (ICA). Πηγή έμπνευσης αυτών των αρχών αποτέλεσαν οι κανόνες οργάνωσης που είχε θέσει ο συνεταιρισμός του Ρότσντεϊλ και συνιστούν την ειδοποιό διαφορά μεταξύ της συνεταιριστικής οργάνωσης από

οποιαδήποτε άλλη μορφή οικονομικής επιχείρησης (Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015). Η Διεθνής Συνεταιριστική συμμαχία διατύπωσε τις επτά συνεταιριστικές αρχές ως εξής:

1η αρχή: Εθελοντική και Ανοιχτή Συμμετοχή

«Οι συνεταιρισμοί είναι εθελοντικοί οργανισμοί, ανοιχτοί σε όλα τα άτομα που μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις υπηρεσίες τους και είναι πρόθυμα να αναλάβουν τις ευθύνες των μελών, χωρίς διακρίσεις λόγω φύλου, κοινωνικής, φυλετικής, πολιτικής ή θρησκευτικής διάκρισης».

2η αρχή: Δημοκρατικός Έλεγχος Μελών

«Οι συνεταιρισμοί είναι δημοκρατικοί οργανισμοί που ελέγχονται από τα μέλη τους, τα οποία συμμετέχουν ενεργά στον καθορισμό των πολιτικών τους και στη λήψη αποφάσεων. Άνδρες και γυναίκες που υπηρετούν ως αιρετοί αντιπρόσωποι είναι υπόλογοι στα μέλη. Στους πρωτοβάθμιους συνεταιρισμούς τα μέλη έχουν ίσα δικαιώματα ψήφου (ένα μέλος, μία ψήφος) και οι συνεταιρισμοί σε άλλα επίπεδα είναι επίσης οργανωμένοι με δημοκρατικό τρόπο».

3η αρχή: Οικονομική Συμμετοχή Μελών

«Τα μέλη συνεισφέρουν δίκαια και ελέγχουν δημοκρατικά το κεφάλαιο του συνεταιρισμού τους. Τουλάχιστον ένα μέρος αυτού του κεφαλαίου αποτελεί συνήθως κοινή περιουσία του συνεταιρισμού. Τα μέλη συνήθως λαμβάνουν περιορισμένη αποζημίωση, εάν υπάρχει, επί του κεφαλαίου που έχουν καταβάλει ως προϋπόθεση για την ένταξή τους. Τα μέλη διαθέτουν τα πλεονάσματα για οποιονδήποτε ή όλους τους ακόλουθους σκοπούς: ανάπτυξη του συνεταιρισμού τους, ενδεχομένως με τη δημιουργία αποθεματικών, εκ των οποίων τουλάχιστον ένα μέρος θα είναι αδιαίρετο· όφελος των μελών αναλογικά με τις συναλλαγές τους με τον συνεταιρισμό· και υποστήριξη άλλων δραστηριοτήτων που έχουν εγκριθεί από τα μέλη».

4η αρχή: Αυτονομία και Ανεξαρτησία

«Οι συνεταιρισμοί είναι αυτόνομοι οργανισμοί αυτοβοήθειας που ελέγχονται από τα μέλη τους. Εάν συνάπτουν συμφωνίες με άλλους οργανισμούς, συμπεριλαμβανομένων κυβερνήσεων, ή αντλούν κεφάλαια από εξωτερικές πηγές, το πράττουν με όρους που

διασφαλίζουν τον δημοκρατικό έλεγχο από τα μέλη τους και διατηρούν την συνεταιριστική τους αυτονομία».

5η: αρχή Εκπαίδευση, Κατάρτιση και Πληροφόρηση

«Οι συνεταιρισμοί παρέχουν εκπαίδευση και κατάρτιση στα μέλη τους, τους αιρετούς αντιπροσώπους, τα διευθυντικά στελέχη και τους υπαλλήλους τους, ώστε να μπορούν να συμβάλλουν αποτελεσματικά στην ανάπτυξη των συνεταιρισμών τους. Ενημερώνουν το ευρύ κοινό - ιδίως τους νέους και τους διαμορφωτές της κοινής γνώμης - σχετικά με τη φύση και τα οφέλη της συνεργασίας».

6η αρχή: Συνεργασία μεταξύ Συνεταιρισμών

«Οι συνεταιρισμοί εξυπηρετούν τα μέλη τους με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο και ενισχύουν το συνεταιριστικό κίνημα συνεργαζόμενοι μέσω τοπικών, εθνικών, περιφερειακών και διεθνών δομών».

7η αρχή: Μέριμνα για την Κοινότητα

«Οι συνεταιρισμοί εργάζονται για τη βιώσιμη ανάπτυξη των κοινοτήτων τους μέσω πολιτικών που έχουν εγκριθεί από τα μέλη τους».

6.6 Τα χαρακτηριστικά των ομάδων της ΚΑΛΟ

Τα αυτοδιαχειριζόμενα εγχειρήματα της ΚΑΛΟ στην Ελλάδα αναδύθηκαν υπό συνθήκες έλλειψης και είχαν ως βασικό στόχο την κάλυψη των οικονομικών και κοινωνικών αναγκών των ανθρώπων (Καβουλάκος, 2018). Ωστόσο, τα εγχειρήματα αυτά δεν αναπτύσσονται σε ένα ουδέτερο περιβάλλον, αλλά λειτουργούν εντός ενός ανταγωνιστικού καπιταλιστικού πλαισίου. Ως εκ τούτου, η βιωσιμότητα και η επιτυχία αυτών στηρίζεται εν πολλοίς στη δυναμική, τη συνοχή και την αποτελεσματικότητα της ίδιας της αυτοδιαχειριζόμενης ομάδας. Επιπλέον, υπό συνθήκες έλλειψης άλλων μορφών κεφαλαίου, η ομάδα αποτελεί το βασικό συντελεστή παραγωγής (Αδάμ, 2014). Στο πλαίσιο αυτό, η συνεργασία, η αυτοβοήθεια, η αμοιβαιότητα και η δημοκρατία, αποτελούν θεμελιώδεις προϋποθέσεις για τη διατήρηση της εσωτερικής συνοχής και τη μακροβιότητα των εγχειρημάτων.

Οι ομάδες αυτοβοήθειας αποτελούνται από ανθρώπους που μοιράζονται κοινές εμπειρίες, προβλήματα ή καταστάσεις, συγκροτούνται από τα κάτω και λειτουργούν με όρους αυτοοργάνωσης και αυτοδιαχείρισης. Στόχος αυτών των ομάδων είναι η διαχείριση και η υπέρβαση των δυσκολιών μέσα από την ανάληψη συλλογικών δράσεων. Βασικά χαρακτηριστικά αυτών των ομάδων είναι η αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών, οι κοινοί σκοποί και στόχοι, η αλληλεξάρτηση και η κοινωνική συνοχή. (Λαϊνάς, 2023).

6.7 Δημοκρατική διακυβέρνηση

Σε αντίθεση με το κυρίαρχο πρότυπο του *homo economicus*, οι φορείς των επιχειρημάτων της ΚΑΛΟ επιχειρούν να αναδείξουν ένα διαφορετικό πρότυπο υποκειμένου, τον αλληλέγγυο άνθρωπο, ο οποίος τοποθετεί τις ανθρωπιστικές αξίες πάνω από το κέρδος, απομακρύνεται από τις ιεραρχικές και πατριαρχικές δομές που συντηρούν τις έμφυλες ανισότητες και ανασυγκροτεί τις ανθρώπινες σχέσεις πάνω στις αρχές της δημοκρατίας (Κούκη, 2022).

Η αρχή της δημοκρατικής διακυβέρνησης, η οποία προϋποθέτει την ισότιμη συμμετοχή όλων των μελών στη διαδικασία λήψης των αποφάσεων, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ενεργή συμμετοχή των γυναικών στη διοίκηση και την οργάνωση της επιχείρησης, καθώς και την ανάληψη ηγετικών θέσεων, οι οποίες παραδοσιακά καταλαμβάνονται από τους άνδρες. Επιπλέον, οι γυναίκες ως μέλη των συνεταιρισμών είναι ταυτόχρονα και επιχειρηματίες σε ένα περιβάλλον που προάγει τη πολυφωνία, τον πλουραλισμό, σέβεται τη διαφορετικότητα, και παράλληλα προάγει την ισότητα και την ίση μεταχείριση. Αντίθετα, σε ένα ιεραρχικά διαμορφωμένο εργασιακό περιβάλλον η ιδανική μορφή της ισότητας θα ήταν η ίση υποταγή όλων σε ένα πρόσωπο, τον διευθυντή ή τον επιχειρηματία (Amin et al., 2002).

Στο χώρο των επιχειρημάτων της ΚΑΛΟ δημιουργείται μια νέα δημοκρατική κουλτούρα, επινοούνται νέες πρακτικές και δημιουργούνται νέα νοήματα, μετασχηματίζοντας τοπικά την κοινωνία (Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015). Οι μικροί αυτοί εναλλακτικοί χώροι θα μπορούσαν να εξαπλωθούν και να ενσωματωθούν στην κοινωνία, ώστε να τεθεί σε κίνηση μια διαδικασία εκδημοκρατισμού από τα κάτω (Κιουπκιολής, 2014).

Συνεπώς, η ΚΑΛΟ είναι ένας χώρος αντίστασης και αλλαγής, καθώς επινοούνται νέες αξίες, δημιουργούνται νέα νοήματα, επιλέγονται νέες μορφές οικονομικής οργάνωσης και κοινωνικής συγκρότησης «έξω» από το πλαίσιο των κυρίαρχων λόγων (Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015).

7. Μεθοδολογία της Έρευνας

7.1 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η διερεύνηση των έμφυλων ανισοτήτων στους υπό μελέτη γυναικείους αγροτικούς συνεταιρισμούς. Τα κεντρικά ερευνητικά ερωτήματα που διαμορφώθηκαν είναι τα εξής:

1. Πως οι μηχανισμοί πειθάρχησης και οι λόγοι εξουσίας επενεργούν στις διαδικασίες συγκρότησης των έμφυλων υποκειμένων;
2. Με ποιους τρόπους οι έμφυλες ανισότητες αναπαράγονται στο εσωτερικό των υπό μελέτη συνεταιρισμών;
3. Αναδύονται εντός του πεδίου της ΚΑΛΟ μορφές ανυποταξίας και αντίστασης στους λόγους εξουσίας;

7.2 Μεθοδολογία

Για τη διερεύνηση των ανωτέρω ερωτημάτων επιλέχθηκε η ποιοτική έρευνα, προκειμένου να διερευνηθούν εις βάθος οι εμπειρίες και τα βιώματα των γυναικών, αναφορικά με τα ζητήματα των έμφυλων ανισοτήτων και των σχέσεων εξουσίας. Η ποιοτική έρευνα σύμφωνα με τους Ίσαρη και Πουρκό (2015) αποτελεί μια πλαίσιοθετημένη διαδικασία. Τοποθετεί την ερευνήτρια στο κοινωνικό πεδίο και της παρέχει τη δυνατότητα να προσεγγίσει τα πράγματα μέσα στο φυσικό τους πλαίσιο, με στόχο να ερμηνεύσει τα φαινόμενα με όρους των νοημάτων που τα ίδια τα υποκείμενα δίνουν σε αυτά (Willig, 2013).

7.3 Μέθοδος συλλογής ποιοτικών ερευνητικών δεδομένων

Για τη συλλογή των δεδομένων επιλέχθηκε η ημιδομημένη συνέντευξη, μέσω της οποίας οι συμμετέχουσες στην έρευνα είχαν τη δυνατότητα να μιλήσουν ελεύθερα για τις εμπειρίες, τις αντιλήψεις και τις σκέψεις τους. Για τη διεξαγωγή της έρευνας σχεδιάστηκε ένας οδηγός συνέντευξης με προκαθορισμένες ερωτήσεις. Παράλληλα, αξιοποιήθηκε η ευελιξία της μεθόδου, η οποία έδωσε στην ερευνήτρια τη δυνατότητα να προσαρμόζει το περιεχόμενο των ερωτήσεων, το βαθμό εμβάθυνσης και τη σειρά με την οποία αυτές τίθονταν, επιτρέποντας την προσθήκη ή την αφαίρεση ζητημάτων ανάλογα με την ανταπόκριση της εκάστοτε ερωτώμενης (Ίσαρη και Πουρκός, 2015).

Ο οδηγός συνέντευξης δομήθηκε σε τέσσερα διακριτά μέρη:

- Πρώτο μέρος: είχε εισαγωγικό χαρακτήρα, εστίαζε στο ιστορικό των συμμετεχουσών στο συνεταιρισμό, στα κίνητρα ένταξής τους και στη δραστηριότητα.
- Δεύτερο μέρος: στόχευε στη διερεύνηση των σχέσεων και των μηχανισμών εξουσίας με βάση την προσέγγιση του Michel Foucault.
- Τρίτο μέρος: επικεντρωνόταν στα ζητήματα των έμφυλων ρόλων υπό το πρίσμα της θεωρίας του Judith Butler
- Τέταρτο μέρος: εξέταζε τα ζητήματα διακυβέρνησης στους υπό μελέτη συνεταιρισμούς.

7.4 Μέθοδος ανάλυσης των δεδομένων της έρευνας

Για την επεξεργασία του υλικού που συγκεντρώθηκε από τις συνεντεύξεις χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της θεματικής ανάλυσης (Terry et al., 2017). Στην παρούσα έρευνα η θεματική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε ήταν καθοδηγούμενη από τις θεωρίες του Foucault και του Butler. Η επιλογή των συγκεκριμένων προσεγγίσεων προσφέρει τα κατάλληλα εννοιολογικά εργαλεία για τη βαθύτερη κατανόηση του πεδίου (Braun & Clark, 2021). Ειδικότερα, η θεωρία του Foucault για τις σχέσεις εξουσίας επιτρέπει την αποκάλυψη των διάχυτων πειθαρχικών μηχανισμών και εξηγεί τον τρόπο με τον οποίο εσωτερικεύονται οι πατριαρχικοί λόγοι (Foucault, 2011). Παράλληλα, η θεωρία του Butler για την επιτελεστικότητα προσέφερε το απαραίτητο θεωρητικό πλαίσιο για να εξηγηθεί η διαδικασία με την οποία οι πολιτισμικά κατασκευασμένοι έμφυλοι ρόλοι φυσικοποιούνται (Butler, 1990).

7.5 Οι συμμετέχουσες στην έρευνα

Στην ενότητα αυτή παρατίθεται η συνοπτική παρουσίαση των γυναικείων αγροτικών συνεταιρισμών που αποτέλεσαν το πεδίο της μελέτης. Συνολικά διεξήχθησαν 13

συνεντεύξεις από τρεις συνεταιρισμούς ως εξής: από το συνεταιρισμό «Εύγε» συμμετείχαν στην έρευνα πέντε μέλη, από το συνεταιρισμό «Άγιος Αντώνιος» τέσσερα μέλη και από το συνεταιρισμό «Κυψέλη» επίσης τέσσερα μέλη. Στους συνεταιρισμούς «Εύγε» και «Κυψέλη» τα περισσότερα μέλη συμμετέχουν στους συνεταιρισμούς από την αρχή της λειτουργίας τους. Στον συνεταιρισμό «Άγιος Αντώνιος», ο οποίος είναι χρονικά προγενέστερος, σε σχέση με τους άλλους δυο, κάποια μέλη αποχώρησαν λόγω προχωρημένης ηλικίας και τη θέση τους έχουν πάρει νεότερα άτομα.

1. Γυναικείος αγροτικός συνεταιρισμός «Εύγε»

Ο συνεταιρισμός «Εύγε» βρίσκεται στο Μελισσοχώρι, ένα χωριό βορειοανατολικά της Θεσσαλονίκης, στεγάζεται σε ένα παραδοσιακό πετρόχτιστο κτίριο εντός του συγκροτήματος των παλαιών κατασκηνώσεων. Ο συνεταιρισμός ξεκίνησε τη λειτουργία του το έτος 2009 και αποτελείται από επτά μέλη. Το κτίριο παραχωρήθηκε στο συνεταιρισμό από το Δήμο, το οποίο επισκεύασαν οι ίδιες συνεταιρίστριες, και το μετέτρεψαν σε ένα όμορφο και λειτουργικό εργαστήριο. Η δραστηριότητα του συνεταιρισμού εστιάζει στην παραγωγή παραδοσιακών προϊόντων υψηλής ποιότητας όπως: ζυμαρικά, τραχανάδες, γλυκά του κουταλιού, μαρμελάδες, κουλουράκια, χωριάτικες πίτες, μπάρες δημητριακών, κριτσίνια και κουλουράκια. Τις πρώτες ύλες ο συνεταιρισμός τις προμηθεύεται από τους τοπικούς παραγωγούς.

2. Αγροτικός γυναικείος συνεταιρισμός «Άγιος Αντώνιος»

Ο συνεταιρισμός «Άγιος Αντώνιος» βρίσκεται στο ομώνυμο χωριό, σε απόσταση 35 χιλιομέτρων από τη Θεσσαλονίκη. Ιδρύθηκε το έτος 1999 και αποτέλεσε τον πρώτο γυναικείο συνεταιρισμό στο νομό Θεσσαλονίκης. Αρχικά η λειτουργία του ξεκίνησε από ένα εργαστήριο στο οποίο παράγονταν υψηλής ποιότητας παραδοσιακά προϊόντα όπως ζυμαρικά και περέκ (ποντιακό παραδοσιακό φύλλο πίτας). Σήμερα ο συνεταιρισμός αριθμεί 20 μέλη και παράγει πάνω από 30 διαφορετικά προϊόντα, όπως γλυκά ταψιού, γλυκά του κουταλιού, τραχανάδες, μαρμελάδες από φρέσκα φρούτα και λαχανικά. Το 2007 ο συνεταιρισμός επέκτεινε τις δραστηριότητές του και δημιούργησε ένα καφεγλυκοπωλείο. Πρόκειται για έναν καλαίσθητο χώρο κατασκευασμένος ως επί το πλείστον από ξύλο, πλήρως εναρμονισμένος με το φυσικό περιβάλλον.

3. Γυναικείος αγροτικός συνεταιρισμός Καλαμωτού «η Κυψέλη»

Ο συνεταιρισμός «η Κυψέλη» βρίσκεται στο χωριό καλαμωτό του Δήμου Λαγκαδά, σε απόσταση 55 χιλιομέτρων από τη Θεσσαλονίκη. Ξεκίνησε τη λειτουργία του το 2001, σε ένα άρτια εξοπλισμένο εργαστήριο στο οποίο παρασκευάζονται με αγνά υλικά παραδοσιακά προϊόντα όπως: πίτες, τραχανά, χυλοπίτες, μαρμελάδες, τσουρέκια, γλυκά του κουταλιού, φύλλα περέκ, κουσκούς, πλιγούρι, λικέρ. Ο συνεταιρισμός σήμερα αριθμεί οχτώ μέλη.

Η διαδικασία συλλογής των δεδομένων ολοκληρώθηκε σε 17 ημέρες. Συγκεκριμένα οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν κατά το χρονικό διάστημα από 31 Μαρτίου έως 16 Απριλίου.

7.6 Περιορισμοί

Όλες οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν στο χώρο εργασίας των συνεταιριστριών. Η επιλογή αυτή ήταν ιδιαίτερα ωφέλιμη για την έρευνα, διότι έδινε τη δυνατότητα στην ερευνήτρια να παρακολουθήσει τις συμμετέχουσες στο χώρο εργασίας τους. Ωστόσο, η διαδικασία παρουσίασε και ένα μειονέκτημα. Ο θόρυβος από τις κουζίνες δυσκόλευε την ηχητική καταγραφή των συζητήσεων.

Επιπρόσθετα, ο περιορισμένος χρόνος εκπόνησης της εργασίας, στο πλαίσιο ενός ακαδημαϊκού εξαμήνου, περιόρισε το πεδίο της έρευνας σε τρεις συνεταιρισμούς, εντός των γεωγραφικών ορίων του νομού Θεσσαλονίκης. Θα ήταν ενδιαφέρον να επεκτεινόταν η έρευνα και σε άλλες περιοχές προκειμένου να αποτυπωθεί μια πιο σφαιρική εικόνα ως προς το ζήτημα που ερευνάται

7.7 Ηθική και δεοντολογία

Στην ποιοτική έρευνα λόγω του προσωπικού χαρακτήρα που συχνά προσλαμβάνει η ερευνητική διαδικασία, ενδέχεται να ανακύψουν ζητήματα ηθικής δεοντολογίας. Στην παρούσα έρευνα τηρήθηκαν οι εξής βασικές αρχές (Ισαρη και Πουρκός, 2015):

1. Εθελοντική συμμετοχή και δικαίωμα αποχώρησης: οι συμμετέχουσες ενημερώθηκαν ότι η συμμετοχή τους είναι εθελοντική. Διευκρινίστηκε ότι είχαν το δικαίωμα να αρνηθούν να

απαντήσουν σε ερωτήσεις που δεν επιθυμούν και ότι μπορούν να αποσύρουν τη συγκατάθεσή τους οποιαδήποτε στιγμή.

2. Ανωνυμία και προστασία προσωπικών δεδομένων: διασφαλίστηκε η πλήρης ανωνυμία των συμμετεχουσών και η προστασία των προσωπικών τους δεδομένων. Τα δεδομένα των συνεντεύξεων χρησιμοποιούνται αποκλειστικά για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας. Στην εργασία δεν αναφέρονται ονόματα ή άλλες πληροφορίες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην ταυτοποίηση προσώπων.

3. Δικαίωμα στην ενημέρωση: οι συμμετέχουσες ενημερώθηκαν ότι διατηρούν το δικαίωμα να θέσουν ερωτήσεις ή απορίες, τόσο σε σχέση με τη συνέντευξη όσο και για την συνολική διαδικασία της έρευνας.

4. Έγγραφη συγκατάθεση: Πριν από την έναρξη της διαδικασίας εξασφαλίστηκε η ρητή, έγγραφη συγκατάθεση των συμμετεχουσών για τη μαγνητοφώνηση των συζητήσεων.

8. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας

Σε αυτό το κεφάλαιο θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα της έρευνας, τα οποία οργανώθηκαν και αναλύθηκαν με βάση τους κεντρικούς θεματικούς άξονες.

8.1 Έμφυλα κριτήρια επιλογής της οικονομικής δραστηριότητας, ως απότοκο της θέσης της γυναίκας στις αγροτικές κοινωνίες

Στα παρακάτω αποσπάσματα η πλειονότητα των συνενταυριστριών του δείγματος δήλωσε ότι εργάζονταν από κοινού με τους συζύγους τους σε αγροτικές ή κτηνοτροφικές δραστηριότητες. Οι ίδιες στερούνταν προσωπικού εισοδήματος, παρόλο που σε κάποιες περιπτώσεις ο εργασιακός φόρτος υπερέβαινε εκείνον των συζύγων τους και παράλληλα ήταν επιφορτισμένες και με τη φροντίδα του νοικοκυριού. Μέσα από τις μαρτυρίες τους αναδεικνύεται η καθολική επιθυμία των γυναικών για την απόκτηση οικονομικής ανεξαρτησίας, αν και επισημαίνουν ότι οι επιλογές απασχόλησης στο χωριό είναι περιορισμένες. Αναφορικά με τους λόγους που επέλεξαν να ασκήσουν τη συγκεκριμένη δραστηριότητα, το σύνολο των ερωτώμενων απάντησε ότι ήταν το μόνο που ήξεραν να κάνουν καλά. Επίσης, αρκετές συνενταυρίστριες δήλωσαν ότι τα εκπαιδευτικά προγράμματα που παρακολούθησαν λειτούργησαν ως εφελκυστικό για τη δημιουργία των συνεταιρισμών.

Ερ. 1 «οι γυναίκες δεν έχουνε μια θέση που να τις αξίζει, να το πω, και αυτό γιατί ειδικά στα χωριά είτε βοηθούσαν τους άντρες τους στα χωράφια ή στα ζώα, δεν είχαν καμία αμοιβή και είχαν φυσικά όλα τα του σπιτιού και της οικογένειας. Αποφασίσαμε να δημιουργήσουμε το συνεταιρισμό, επειδή καμία γυναίκα δεν είχε τη δυνατότητα να κάνει κάτι μόνη της. Σε ένα χωριό δεν έχεις πάρα πολλές δυνατότητες και έτσι αποφασίσαμε να κάνουμε αυτό που ξέραμε καλύτερα. Τι ξέρουμε να κάνουμε καλά να κρατάμε το σπίτι μας, απλά αυτό το βγάλαμε από τον πάγκο της κουζίνας μας και το κάναμε επιχείρηση».

Ερ. 10 «Είμασταν γυναίκες αγρότισσες, δεν είχαμε δικά μας λεφτά, και όταν σταμάτησαν και τα καπνά έπρεπε κάτι άλλο να κάνουμε και να βγάζουμε και χαρτζιλίκι, ήταν και η ανάγκη για επικοινωνία, μαζευόμασταν και ανταλλάσσαμε απόψεις, βγήκαμε και λίγο πάρα έξω στην πόλη. Ήμασταν γυναίκες του σπιτιού, μέσα στα σπίτια μας και τα χωράφια. Ήταν το μόνο που ξέραμε να κάνουμε από τις μαμάδες μας».

Ερ. 12 «Είμασταν αγρότισσές και είχαμε και πολιτιστικό σύλλογο στο χωριό και κάναμε σεμινάρια με τη ΝΕΛΕ και μαθαίναμε πράγματα όπως να μάθουμε να ράβουμε, κεραμική, κονσερβοποίηση για τα σπίτια μας όχι για δουλειά και είδαμε ότι μπορούσαμε να συνεργαστούμε και σε κάτι άλλο που θα έφερνε δουλειά. Όμως δεν είχαμε δικά μας λεφτά, έπρεπε να πάρουμε από το σύζυγο. Όσες βρήκανε λεφτά μπορούσαν να μούνε στο συνεταιρισμό. Εκείνη την εποχή ήταν και ο αντικαπνικός αγώνας και αρχίσαν να μειώνονται οι έμποροι του καπνού και κατέβηκε η τιμή. Μπορεί να δουλεύαμε στα χωράφια πιο πολύ από τους άντρες, αλλά δεν πληρωνόμασταν, δεν φαινόμασταν πουθενά. [...] Είμασταν νοικοκυρές ξέραμε να κάνουμε περέκ, πίτες, χυλοπίτες με συνταγές παραδοσιακές από τις γιαγιάδες και τις μαμάδες μας».

Ερ. 6 «Η πρόεδρός μας παρακολούθησε κάποια προγράμματα LEADER και έτσι της ήρθε η ιδέα από αυτά τα προγράμματα τι θα μπορούσαμε να αξιοποιήσουμε και να κάνουμε στο χωριό. Τι ξέρανε να κάνουν οι γυναίκες, ήξεραν να κάνουν πολύ καλά ποντιακά εδέσματα, φύλλα περέκ και πίτες και έτσι το ξεκίνησαν. Ως επί το πλείστον εδώ οι γυναίκες ήταν αγρότισσες, δούλευαν πάντα στα χωράφια, υπήρχε και κτηνοτροφία τότε πολύ, αλλά οι γυναίκες δούλευαν και δεν είχαν δικό τους εισόδημα. Οπότε ήταν ένας λόγος να βγουν από τα σπίτια τους και να παίρνουν δικό τους εισόδημα».

Ο Κουρλιούρος, (2001) στο έργο του «Διαδρομές στις θεωρίες του χώρου: Οικονομικές Γεωγραφίες της παραγωγής και της ανάπτυξης» υποστηρίζει ότι ο τόπος δεν είναι απλώς ένα γεωγραφικό σημείο, αλλά αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή η οποία συντίθεται μέσα από τις δράσεις των ατόμων, οι οποίες θεμελιώνονται σε ατομικές και συλλογικές αξίες, περιέχουν, κίνητρα, πεποιθήσεις και νοήματα. Συνεπώς, οι γυναίκες του χωριού δεν έκαναν τις επιλογές τους σε ένα κενό νοημάτων περιβάλλον, αλλά μέσα σε ένα εκ των προτέρων διαμορφωμένο πατριαρχικό πλαίσιο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι φροντιστικές εργασίες νοηματοδοτούνται ως έμφυτες στο γυναικείο φύλο, περιορίζοντας έτσι τον ορίζοντα των προσδοκιών των γυναικών και τη δυνατότητά τους να φανταστούν ή να διεκδικήσουν άλλους ρόλους. Υπό το πρίσμα του Foucault οι πατριαρχικοί λόγοι εξουσίας εσωτερικεύονται από τα υποκείμενα, τα οποία εγκλωβίζονται στην ίδια τους την έμφυλη ταυτότητα με αποτέλεσμα να αυτοπεριορίζονται (Foucault, 1991β).

Η έλλειψη αυτόνομου εισοδήματος και η ανάγκη για έγκριση από το σύζυγο προκειμένου να συμμετάσχουν στο συνεταιρισμό *«Όμως δεν είχαμε δικά μας λεφτά έπρεπε να πάρουμε από το σύζυγο. Όσες βρήκανε λεφτά μπορέσαν να μούνε στο συνεταιρισμό»* αναδεικνύει την οικονομική διάσταση της εξουσίας, το ανδρικό υποκείμενο ως αποκλειστικός διαχειριστής του οικογενειακού εισοδήματος, το οποίο ασκεί άμεσο έλεγχο στις επιλογές της συζύγου του. Επιπλέον, η επιλογή της λέξης *«χαρτζιλίκι»* από την ίδια τη συνεταιρίστρια, υποβαθμίζει την αξία της εργασίας της, παρουσιάζοντάς την όχι ως ισότιμη οικονομική δραστηριότητα, αλλά μάλλον ως μια υποδεέστερη εργασία, ή χόμπι. Αυτός ο υποτιμητικός λόγος είναι το αποτέλεσμα των πειθαρχικών μηχανισμών της πατριαρχικής εξουσίας που εγγράφονται στα γυναικεία σώματα (Foucault, 1991β), εμποδίζοντας τις γυναίκες να αντιληφθούν τον εαυτό τους ως ενεργά και οικονομικά δραστήρια άτομα, ακόμα και όταν εργάζονται περισσότερο από τους συζύγους τους.

Μέσα από τις μαρτυρίες των συνεταιριστριών φωτίζεται και η θέση που κατέχει η γυναίκα μέσα στην αγροτική κοινωνία. Η αναφορά στη συρρίκνωση της παραγωγής του καπνού *«Εκείνη την εποχή ήταν και ο αντικαπνικός αγώνας και αρχίσαν να μειώνονται οι έμποροι του καπνού και κατέβηκε η τιμή. Μπορεί να δουλεύαμε στα χωράφια πιο πολύ από τους άντρες, αλλά δεν πληρωνόμασταν, δεν φαινόμασταν πουθενά»* αποτυπώνει τη μεγάλη προσφορά των γυναικών, οι οποίες αποτελούσαν το βασικό, μη αμειβόμενο, εργατικό δυναμικό μέσα σε κάθε αγροτική οικογένεια.

Σε θεσμικό επίπεδο, τα εκπαιδευτικά προγράμματα που σχεδιάστηκαν από τους δημόσιους φορείς *«κάναμε σεμινάρια με τη ΝΕΛΕ και μαθαίναμε πράγματα όπως να μάθουμε να ράβουμε, κεραμική, κονσερβοποίηση για τα σπίτια μας όχι για δουλειά»*, αφενός συνέβαλαν στην ενεργοποίηση των γυναικών ώστε να βγουν από τα σπίτια τους, αφετέρου, αναπαρήγαγαν τα έμφυλα κανονιστικά πρότυπα, στο βαθμό που τα αντικείμενα της εκπαίδευσης είχαν έναν έμφυλο προσανατολισμό (Μαλούτα, 2013).

8.2 Εσωτερικές νοηματοδοτήσεις της έμφυλης ισότητας και οι εξωτερικές προσλήψεις των έμφυλων ρόλων από την κοινωνία.

8.2.1 Μέσα από τα μάτια τους: πως βιώνουν και ορίζουν οι ίδιες οι συνεταιρίστριες την έννοια της ισότητας.

Οι συνεταιρίστριες νοηματοδοτούν τη θέση τους τόσο μέσα στην οικογένεια, όσο και στον εργασιακό χώρο με βάση τη βιολογική διάκριση των δυο φύλων. Στην ιδιωτική σφαίρα δηλώνουν ότι απολαμβάνουν καθεστώς ισότητας στις σχέσεις τους με τους συζύγους τους. Η ισότητα ορίζεται μέσα από μια διακριτή κατανομή των οικιακών εργασιών και της φροντίδας: οι άντρες αναλαμβάνουν τις βαριές εργασίες λόγω μυϊκής ισχύος, ενώ οι ίδιες επωμίζονται τη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών. Η προσφορά αγάπης και φροντίδας παρουσιάζεται, από τις ερωτώμενες, ως εγγενές χαρακτηριστικό της γυναικείας φύσης.

Αυτή η αντίληψη περί φυσικών ρόλων μεταφέρεται και στη δημόσια σφαίρα, στην επαγγελματική τους δραστηριότητα. Οι περισσότερες συνεταιρίστριες τονίζουν ότι η παραγωγή παραδοσιακών προϊόντων είναι αμιγώς γυναικεία υπόθεση, άρρηκτα συνδεδεμένη με τα βιώματά τους στο χωριό. Παράλληλα σκιαγραφούν τη γυναικεία ταυτότητα αποδίδοντάς της χαρακτηριστικά όπως: πολυμηχάνημα, υπομονετική, θηλυκή, σέξι, ευφυής, δραστήρια. Οι συνεταιρίστριες προβαίνουν και σε μια περιγραφή της καθημερινότητάς τους, η οποία σε κάποιες περιπτώσεις εμφανίζει φαινόμενα υπερεργασίας, σε μια προσπάθεια να ανταποκριθούν τόσο στα επαγγελματικά όσο και στα οικογενειακά τους καθήκοντα.

Ερ. 2 «δεν υπάρχουν ανισότητες μέσα στην οικογένειά μου, είμαι ίση με τον σύζυγό μου μοιραζόμαστε τις δουλειές του σπιτιού, η ίδια ασχολούμαι με τα παιδιά και τη φροντίδα του σπιτιού, ενώ ο σύζυγος με τις βαριές δουλειές λόγω μυϊκής δύναμης»

Ερ. 3 «Ορισμένα επαγγέλματα είναι από τη φύση ότι πρέπει να εκτελούνται από τον άντρα και άλλα από τη γυναίκα, δηλαδή δεν μπορώ εγώ να σηκώσω το βάρος που σηκώνει ένας άντρας λογικό δεν είναι; ορισμένα επαγγέλματα είναι μόνο για άντρες γιατί έχουν δύναμη».

Ερ. 5 «Το μέγλωμα των παιδιών είναι ρόλος της γυναίκας, δεν μπορούν οι άντρες να ανταπεξέλθουν σε αυτό το κομμάτι».

Ερ. 7 «Θεωρώ ότι η γυναίκα από τη φύση της είναι κατάλληλη να αγαπάει και να φροντίζει, να αγαπάει περισσότερο και να δείχνει την αγάπη της ξεκινώντας από την οικογένειά της. Οι γυναίκες πολύ πιο εύκολα δείχνουμε την αγάπη μας και στον σύντροφο και στα παιδιά».

Ερ. 4 «είναι από τη φύση της, δεν μπορεί να αλλάξει κάτι σε αυτό, αυτός είναι ο ρόλος της γυναίκας, είναι για αυτό το πράγμα, για να δίνει στην οικογένεια αυτά που έχουν φυτευτεί μέσα της».

Ερ. 9 «οι γυναίκες από τη φύση τους είναι πολυμηχανήματα, να το πω έτσι, δηλαδή εδώ πέρα επειδή αγαπάμε πολύ αυτό που κάνουμε και κάνουμε θυσίες, εδώ απαιτεί πολλές ώρες δουλειά, έχουμε και το σπίτι, οι άντρες δεν έχουν υπομονή, οι γυναίκες έχουν περισσότερο υπομονή, περισσότερο πείσμα, ίσως τι να πω, ίσως πιστεύουμε και σε αυτό το όνειρο γιατί για μας αυτό όλο που έχει γίνει ήταν ένα όνειρο, ήταν μια ιδέα, πιστέψαμε στην ιδέα, δημιουργήσαμε την ιδέα. Δεν ξέρω αν οι άντρες μπορούσαν να το κάνουν αυτό, εμείς εδώ πέρα έχει τύχει να δουλεύουμε 15 ώρες την ημέρα, και η δουλειά δουλειά και το σπίτι σπίτι».

Ερ. 13 «Ένας άντρας δεν θα μπορούσε να κάνει αυτά τα προϊόντα, επειδή είμαστε γυναίκες, με συνταγές παραδοσιακές, μεγαλώσαμε στο χωριό, ζήσαμε στο χωριό, ήταν η βάση αυτή, και το προβάλαμε αυτό, αν δεν είσαι γυναίκα δεν νομίζω να έκανες αυτά τα πράγματα».

Ερ. 11 «Στη φύση της γυναίκας είναι να είναι γυναίκα, να είναι θηλυκή, να είναι σέξι, να είναι δραστήρια, το μυαλό της γυναίκας δουλεύει πιο γρήγορα, στροφάρει περισσότερο σε πολλά πράγματα, βοηθάει στην οικογένεια, είναι στη φύση της να γίνει μάνα, να κρατήσει την οικογένεια, αυτό το πιστεύω, η γυναίκα κρατάει την οικογένεια, εκτός από περιπτώσεις που οι άντρες είναι πότες, είναι στο τζόγο, χτυπάνε, δεν το συζητώ στη βία με τίποτα».

Ερ. 2 «Κάποιος τα καταφέρνει στα λογιστικά, κάποιος οδηγάει θα πάει στην πόλη να κάνει διανομή, κάποιος είναι ειδικός στο να παραγγέλνει πρώτες ύλες και να βγάλει πρόγραμμα τι θα κάνουμε σήμερα, και μέيناμε έτσι από την αρχή δεν άλλαξε αυτό».

Οι συνεταιρίστριες βιώνουν τη σχέση τους με το άλλο φύλο ως ισότιμη, αλλά η ίδια η κατανομή εργασιών παραμένει βαθύτατα έμφυλη και παραδοσιακή: οι γυναίκες αναλαμβάνουν το άυλο συναισθηματικό και διαρκές βάρος της φροντίδας, ενώ οι άντρες

τις περιοδικές εργασίες που απαιτούν σωματική ισχύ. Το Butler στο έργο της *Gender Trouble: Feminism and the subversion of identity* (1990) αρνείται την ύπαρξη μιας αυθύπαρκτης βιολογικής οντότητας, διότι, όπως υποστηρίζει, στο βιολογικό φύλο επιδρούν πολιτισμικές σημασίες και νοήματα, με αποτέλεσμα να μη μπορεί να υπάρξει ένα βιολογικό φύλο έξω από την κοινωνία και το λόγο που το ορίζει. Στα ανωτέρω αποσπάσματα η επίκληση της «μυϊκής δύναμης» λειτουργεί ως ένας μηχανισμός φυσικοποίησης του φύλου. Η βιολογία χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για να δικαιολογηθεί η επιτελεστικότητα των ρόλων, παρουσιάζοντας μια κοινωνική κατασκευή (τη γυναίκα ως τροφό και τον άντρα ως προστάτη/εργάτη) ως κάτι φυσικό και αναπόφευκτο.

Από την άλλη πλευρά, η Φουκωική προσέγγιση μετατοπίζει το ενδιαφέρον από την επιτελεστικότητα των ρόλων στην εσωτερικότητά τους. Στο έργο του «Δυο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία» (1991β), υποστηρίζει ότι τα υποκείμενα, μέσω μιας διαρκούς ενδοσκοπήσης, αναζητούν την εσωτερική τους αλήθεια. Αναγνωρίζοντας, όμως, ως δική τους αλήθεια τους λόγους που παράγει το πλέγμα εξουσίας/γνώσης, τα άτομα εγκλωβίζονται στην ίδια τους την ταυτότητα. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικές αυτής της οπτικής είναι οι φράσεις: «είναι από τη φύση της, δεν μπορεί να αλλάξει κάτι σε αυτό», «αυτά που έχουν φυτευτεί μέσα της», από τις οποίες διαπιστώνεται ότι η εσωτερικότητα του πατριαρχικού λόγου είναι τόσο βαθιά, ώστε η αποκλειστική επιβάρυνση των γυναικών με την ανατροφή των παιδιών σε συνδυασμό με τα εξαντλητικά ωράρια στο χώρο εργασίας να βιώνεται ως κάτι το φυσικό. Μάλιστα, για να δικαιολογήσουν αυτή την κατάσταση αυτοπροσδιορίζονται ως «πολυμηχανήματα». Μέσα από τις αφηγήσεις των συνεταιριστριών αναδεικνύεται η αποτελεσματικότητα της πατριαρχικής εξουσίας, η οποία δομώντας εκ των προτέρων το ίδιο το πεδίο δράσης των γυναικών, παράγει τα γυναικεία υποκείμενα.

Σε συμβολικό επίπεδο, η ανδρική κυριαρχία εκφράζεται μέσα από τον ίδιο το λόγο των συνεταιριστριών όπως: «κάποιος τα καταφέρνει στα λογιστικά, κάποιος οδηγάει», εδώ οι συνεταιρίστριες χρησιμοποιούν ανωνυμίες αρσενικού γένους για να αναφερθούν σε δραστηριότητες που στην πραγματικότητα εκτελούνται από γυναίκες. Αυτή η επιλογή των λέξεων δείχνει ότι οι εξωτερικές αμειβόμενες εργασίες είναι ταυτισμένες με το ανδρικό φύλο.

8.2.2 Τα βλέμματα των άλλων, ο αγροτικός τομέας ως ένας ανδροκρατούμενος χώρος

Στα κάτωθι αποσπάσματα οι συμμετέχουσες καταθέτουν τις αρνητικές εμπειρίες τους αναφορικά με τις αντιδράσεις που προκάλεσε η συνεταιριστική τους δράση τόσο στο οικογενειακό περιβάλλον όσο και στην ευρύτερη κοινότητα. Αναφέρονται στα βιώματα που αποκόμισαν από τη συμμετοχή τους στις εκθέσεις, στις οποίες αντιμετωπίστηκαν με καχυποψία και δυσπιστία. Παρόμοιες συμπεριφορές συνάντησαν και στις εμπορικές τους συναλλαγές στην πόλη, όπου ήρθαν αντιμέτωπες με επικριτικά σχόλια.

Επιπλέον, ορισμένες ερωτώμενες ανέφεραν ότι οι σύζυγοί τους, κατά το ξεκίνημα του συνεταιρισμού, ήταν αντίθετοι και μη υποστηρικτικοί στο εγχείρημά τους, ενώ άλλες αναφέρθηκαν στην εχθρική στάση των κατοίκων του χωριού απέναντι στη συνεταιριστική τους δράση.

Ερ. 13 «Όταν βγαίνουμε προς τα έξω τα προβλήματα κυρίως είναι στις εκθέσεις, που πηγαίναμε, σε όσες εκθέσεις έχουμε πάει μας αντιμετωπίζουνε λίγο, πως να το πω, μας βλέπουνε με μισό μάτι, έχουνε συνηθίσει τους αγροτικούς συνεταιρισμούς να αποτελούνται από άντρες και όταν βλέπουνε αμιγώς αγροτικό γυναικείο συνεταιρισμό, τους φαίνεται περίεργο, και τι κάνετε ας πούμε, και μπορείτε;»

Ερ. 4 «Να σε πω στην πόλη κάποιοι πελάτες έλεγαν: γυναίκες πράμα βγαίνετε και γυρίζετε όλη την ημέρα, άρχισαν κάποιοι να πειράζουν και να λένε βλακείες κάποιοι πελάτες μας έκαναν και κόρτε, φυσικά ξέρω να τους βάζω στη θέση τους και τον είπα όταν θα θέλεις προϊόντα θα παίρνεις εσύ τηλέφωνο και θα μου δίνεις παραγγελία».

Ερ. 5 «Οι τοπικοί εδώ είναι να μας φάνε, έχουμε πελάτες από τα διπλανά χωριά, από μακριά από την πόλη και δεν έχουμε πελάτες από εδώ, Οι γυναίκες εδώ εκτός από το σπίτι δεν ξέρουν τίποτα»

Ερ. 2 «Όσα δεν φτάνει η αλεπού τα κάνει κρεμαστάρια, αυτά που δεν μπορούν να κάνουν οι ίδιες δεν το υποστηρίζουν κιόλας, με την έννοια ότι δεν μας προτιμούν, δεν αγοράζουν από εμάς»

Ερ. 9 «Όταν πρωτοξεκίνησε ο συνεταιρισμός οι άντρες τότε, των τότε γυναικών του συνεταιρισμού έλεγαν να φτιάξουν ένα σύλλογο, παραμελημένων συζύγων, γιατί τους άφηναν οι γυναίκες τους για να πάνε στο συνεταιρισμό. Το έλεγαν αστεία, έλεγαν δυνατά τη σκέψη τους νομίζω, νιώθανε ότι ο κόσμος της γυναίκας δεν ήταν πλέον αυτοί οι ίδιοι οι σύζυγοι και ότι μοιραζότανε η προσοχή τους. Φυσικά οι περισσότερες γυναίκες γελάσανε, κάποιες άλλες τους κακοφάνηκε».

Από τις αφηγήσεις των συνεταιριστριών αναδύεται το δίκτυο των σχέσεων εξουσίας όπως το ανέλυσε ο Foucault στο έργο του *Η μικροφυσική της εξουσίας* (1991α). Ο Foucault υποστηρίζει ότι η εξουσία ορίζεται ως ένα σύνολο σχέσεων, μια δέσμη εξουσιών ενσωματωμένες στον ίδιο το χώρο όπου ασκούνται και αποτελούν συστατικό στοιχείο της οργάνωσής του. Φράσεις όπως «μας βλέπουνε με μισό μάτι», «γυναίκες πράμα βγαίνετε και γυρίζετε όλη την ημέρα» δείχνουν πως η πατριαρχική εξουσία ασκείται στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων και μάλιστα στα κατώτερα επίπεδα της κοινωνικής δομής. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η κοινωνία λειτουργεί σαν ένα άτυπο πανοπτικό το οποίο επιτηρεί και ελέγχει τις αποκλίνουσες, από τον πατριαρχικό λόγο, συμπεριφορές. Το «κόρτε» και τα «πειράγματα» αποτελούν ένα μέσο ελέγχου, με το οποίο επιχειρείται ο υποβιβασμός της επαγγελματικής γυναικείας υπόστασης και η επαναφορά της γυναίκας στην παραδοσιακή της θέση, ώστε να επικυρωθεί η ισχύουσα ασυμμετρία ισχύος. Ωστόσο, η πατριαρχική εξουσία δεν ασκείται αποκλειστικά από τον ανδρικό πληθυσμό, αντίθετα ασκείται και μέσω των γυναικών της ίδιας της κοινότητας, καθιστώντας τα ίδια τα γυναικεία υποκείμενα φορείς ελέγχου.

Σύμφωνα το Butler η επιτέλεση του φύλου, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί μια επανάληψη, ένα τελετουργικό το οποίο οφείλει την αποτελεσματικότητά του στη φυσικοποίησή του. Ο αγροτικός τομέας και η οικονομική διαχείριση αποτελούν ιστορικά ανδρικές επιτελέσεις. Φράσεις όπως «και τι κάνετε ας πούμε, και μπορείτε;» δείχνουν τα όρια των αποδεκτών ρόλων του κάθε φύλου.

8.3 Μοντέλα διακυβέρνησης στους υπό μελέτη γυναικείους αγροτικούς συνεταιρισμούς

8.3.1 Μη εναλλαγή των μελών στις θέσεις ευθύνης. Παγίωση των εργασιακών ρόλων

Οι κάτωθι αφηγήσεις των συνεταιριστριών οι οποίες προέρχονται από το σύνολο των υπό μελέτη συνεταιρισμών, εμφανίζουν τρία κοινά στοιχεία αναφορικά με το ζήτημα της διακυβέρνησης: α) οι θέσεις ευθύνης και η κατανομή των εργασιακών ρόλων παραμένουν σταθερές από την αρχή της σύστασης των συνεταιρισμών, β) οι ηγετικές θέσεις καταλαμβάνονται από τα ιδρυτικά μέλη των συνεταιρισμών, τα οποία διατηρούν έως και σήμερα τη θέση της προέδρου και γ) υπάρχει μια γενικευμένη απροθυμία από τις υπόλοιπες συνεταιρίστριες να αναλάβουν ηγετικές θέσεις ή θέσεις ευθύνης.

Ερ. 2 «Περισσότερες γνώσεις έχει η πρόεδρος του συνεταιρισμού, επειδή την έχουμε ταμιά χρόνια, έχει περισσότερη ευθύνη πάνω στο κομμάτι αυτό, γιατί πρέπει να είναι εντάξει στις εφορίες της, στο λογιστή, ξέρει τον υπολογιστή καλύτερα, πάνω στις πράξεις έχει περισσότερο, καλύτερο ρόλο για αυτό και την εμπιστευόμαστε».

Ερ. 6 «Η πρόεδρός μας έχει τον κύριο λόγο, γιατί αυτή το ξεκίνησε, είναι δικό της δημιούργημα, βέβαια και οι υπόλοιπες γυναίκες, αλλά ναι για την πρόεδρό μας ο λόγος της είναι καθοριστικός».

Ερ. 9 «Η πρόεδρος δεν αλλάζει, γιατί εμείς δεν θέλουμε να την αλλάζουμε».

Ερ. 10 «Δεν μπορούμε να μιλήσουμε όλες έξω από τον συνεταιρισμό δεν τον έχουμε αυτόν το ρόλο, δεν μπορούμε να το κάνουμε όλες. Κάποια μέλη είναι πιο ισχυρά στο ότι ξέρουν πέντε γράμματα παραπάνω και μπορούν να διαχειριστούν καταστάσεις».

Ερ. 13 «Οι γνώσεις δεν μοιράστηκαν γιατί κάποιες δεν ήθελαν να μάθουν, μπροστά είναι άτομα που μπορούν να διαπραγματευτούν με τα μαγαζιά και όλα αυτά. Αυτά τα πράγματα τα κάνουν πάντα οι ίδιες».

Ερ. 2 «Κάποιος τα καταφέρει στα λογιστικά, κάποιος οδηγάει θα πάει στην πόλη να κάνει διανομή, κάποιος είναι ειδικός στο να παραγγέλνει πρώτες ύλες και να βγάλει πρόγραμμα τι θα κάνουμε σήμερα, και μείναμε έτσι από την αρχή δεν άλλαξε αυτό».

Ερ. 4 «Υπάρχουν άτομα τα οποία δεν μπορούν να είναι υπεύθυνα, δεν θέλουν. Οι υπεύθυνες είναι οι ίδιες».

Ερ. 3 «Οι θέσεις ευθύνης είναι σταθερές, φυσικά υπάρχουν εναλλακτικές, δηλαδή αυτός που είναι υπεύθυνος για τις αγορές αν δεν μπορεί υπάρχει αναπληρωματικός».

Σύμφωνα με το butler η ηγεσία και η διαπραγμάτευση αποτελούν ιστορικά πεδία ανδρικών επιτελέσεων. Στο πλαίσιο αυτό, φράσεις όπως «δεν μπορούμε να μιλήσουμε όλες έξω» αναδεικνύουν μια διαφοροποίηση μεταξύ της εσωτερικής λειτουργίας του συνεταιρισμού και της έκθεσης στη δημόσια σφαίρα, η οποία παραδοσιακά αποδίδεται στον άνδρα, ενώ η ιδιωτική σφαίρα συνιστά τον χώρο στον οποίο κινείται η γυναίκα. Επιπρόσθετα, η απροθυμία των μελών να αναλάβουν ηγετικά καθήκοντα όπως αποτυπώνονται στις φράσεις «δεν μπορούν να είναι υπεύθυνα, δεν θέλουν», κατά το butler ερμηνεύεται ως μια έμφυλα προσδιορισμένη επιλογή απέναντι σε ηγετικές θέσεις, οι οποίες προσλαμβάνονται ως ξένες προς τον παραδοσιακό γυναικείο ρόλο.

Από την άλλη πλευρά, η φουκωική προσέγγιση στρέφεται προς την εσωτερίκευση της πατριαρχικής εξουσίας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η ανδρική κυριαρχία εσωτερικεύεται από τα ίδια τα υποκείμενα, οδηγώντας στην πεποίθηση ότι οι ηγετικές θέσεις απαιτούν ικανότητες συνυφασμένες με το αντρικό φύλο. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Foucault στο έργο του *Επιτήρηση και Τιμωρία: η Γέννηση της Φυλακής* «το υποκείμενο επωμίζεται τους καταναγκασμούς της εξουσίας, τους προσαρτά αυθόρμητα στον εαυτό του, δέχεται μέσα του τη σχέση εξουσίας, και παίζει ταυτόχρονα και τους δυο ρόλους, γίνεται η βάση της ίδιας του της καθυπόταξης» (Foucault, 1989: 268).

8.4 Ο προσανατολισμός του συνεταιρισμού ως προσδιοριστικός παράγοντας του μοντέλου διακυβέρνησης

8.4.1 Προσανατολισμός στην παραγωγή

Στην προηγούμενη ενότητα διαπιστώθηκε ότι οι ηγετικές θέσεις, στο σύνολο των υπό μελέτη αγροτικών συνεταιρισμών, καταλαμβάνονται σταθερά από τα ίδια πρόσωπα καθ' όλη τη διάρκεια της λειτουργίας τους. Ωστόσο, υπάρχει μια σαφής διαφοροποίηση μεταξύ των συνεταιρισμών αναφορικά με τον τρόπο λήψης των αποφάσεων.

Στα παρακάτω αποσπάσματα που αφορούν σε έναν από τους υπό μελέτη συνεταιρισμούς, οι συμμετέχουσες προβαίνουν στον προσδιορισμό των κεντρικών προτεραιοτήτων του συνεταιρισμού τους, προτάσσοντας ως σημαντικότερο στοιχείο την παραγωγική διαδικασία. Παράλληλα αναφέρονται στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων και δηλώνουν ότι για όλα τα θέματα που αφορούν τον συνεταιρισμό οι αποφάσεις λαμβάνονται αποκλειστικά από το διοικητικό συμβούλιο.

Ερ. 6 «Είμαστε τόσες γυναίκες δεν δουλεύουμε το ίδιο όλες, στο δικό μας κομμάτι η παραγωγή παίζει το μεγαλύτερο ρόλο».

Ερ. 9 «Το σημαντικό είναι η παραγωγή, τα άλλα τα λύνουμε, ξέρω πως δουλεύει η κάθε μια εδώ μέσα».

Ερ. 7 «Η διοίκηση, τα μέλη της διοίκησης κάνουμε συνελεύσεις και λέμε όλα τα θέματά μας. Η διοίκηση είναι αυτή που αποφασίζει. Όλα τα θέματα περνάνε από τη διοίκηση, γενική συνέλευση γίνεται μόνο όταν δεν είναι ομόφωνη η απόφαση της διοίκησης. Επειδή είμαστε σαν οικογένεια δεν υπάρχει κάτι το οποίο θα αποφασίσει η διοίκηση και θα υπάρξει αντίρρηση από τις άλλες κυρίες».

Ερ. 8 «Αν είναι κάτι σοβαρό, που δεν έχει συμβεί κιόλας ποτέ κάτι, θα το θέσουμε σαν ερώτημα στη συνέλευση, αλλά κυρίως το διοικητικό αποφασίζει. Το καλό είναι ότι πάντα συμφωνούμε σαν διοικητικό, αλλά αν υπάρχουν διαφορετικές απόψεις συνήθως το βλέπουμε πόσες είναι οι διαφορετικές, δυο; αυτές που υπερισχύουν είναι τρεις; οπότε κλείνουμε στην πλειοψηφία».

Από τις αφηγήσεις των συνεταιριστριών διαφαίνεται ότι ο τρόπος λήψης των αποφάσεων συνδέεται άμεσα με τον προσανατολισμό του συνεταιρισμού. Τα μέλη του συγκεκριμένου συνεταιρισμού εστιάζουν στην παραγωγική - οικονομική δραστηριότητα, με αποτέλεσμα να προτάσσεται η ταχύτητα κατά τη λήψη των αποφάσεων, αντί των χρονοβόρων δημοκρατικών διαδικασιών που απαιτούνται όταν η συζήτηση μεταφέρεται στη γενική συνέλευση. Σε αυτήν την περίπτωση, η δημοκρατική διακυβέρνηση, η οποία αποτελεί μια από τις βασικές συνεταιριστικές αρχές, υποβαθμίζεται, με συνέπεια την απώλεια των ριζοσπαστικών και μετασχηματιστικών χαρακτηριστικών του εγχειρήματος (Καβουλάκος, 2018).

8.4.2 Προσανατολισμός στην ομάδα

Στον αντίποδα της προηγούμενης περίπτωσης, οι ερωτώμενες από δυο έτερους συνεταιρισμούς δήλωσαν ότι βασική τους προτεραιότητα είναι η δημιουργία αλληλέγγυων σχέσεων μεταξύ των μελών της ομάδας. Αναφορικά με τις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων επισήμαναν ότι αυτές λαμβάνονται συλλογικά στο πλαίσιο της γενικής συνέλευσης, η οποία συνιστά το κυρίαρχο όργανο για την επίλυση όλων των ζητημάτων του συνεταιρισμού.

Ερ. 1 «Για μένα το σημαντικότερο ρόλο παίζει η κάθε μια από μας να φύγει από το εγώ της και να πάει στο εμείς, είμαστε συνεταιρισμός, το σημαντικό είναι αν μπορεί να σταθεί ισάξια μέσα σε μια ομάδα και δεν προβάλλει το εγώ της».

Ερ. 3 «η καλή συμπεριφορά, στο να μην πληγώσω ή να μην προσβάλω κυρίως τη συνεταιρίσά μου, ο σκοπός είναι για μένα να σέβεται τους άλλους, όπως εγώ θέλω να με σέβονται, αυτό και μόνο είναι ο χρυσός κανόνας».

Ερ. 5 «Οι αποφάσεις λαμβάνονται μια φορά το μήνα, το έχουμε βάλει σαν όρο ότι πρέπει να μαζευόμαστε να κάνουμε ταμείο, βλέπουμε τι λείπει, τι δε λείπει, τα προβλήματα που υπάρχουν. Υπάρχουν διαφωνίες πολλές, πολλές φορές μαλώνουμε, σηκώνουμε τον τόνο της φωνής μας, παλιά ήταν χειρότερα τώρα είναι πολύ καλύτερα γιατί τώρα πλέον ξέρει η κάθε

μια, με συγχωρείς, αν σηκώσω την πέτσα μου από κάτω ξέρει η άλλη πως είμαι, κατάλαβες; όταν δεν είμαι καλά το ξέρει».

Ερ. 1 «Το μεγαλύτερο όργανό μας και το πιο δυνατό είναι η γενική μας συνέλευση, μια φορά το μήνα, κάθε πρώτη Δευτέρα του μήνα έχουμε γενική συνέλευση όπου συναποφασίζουμε για τα πάντα».

Από τα παραπάνω αποσπάσματα γίνεται εμφανές ότι οι συνεταιρίστριες αναγνωρίζουν ως σημαντικότερο στοιχείο στη λειτουργία των επιχειρημάτων την ανάπτυξη ισχυρών και αλληλέγγυων σχέσεων. Παρατηρείται και σε αυτή την περίπτωση μια σύνδεση μεταξύ του προσανατολισμού των συνεταιρισμών και του τρόπου λήψης των αποφάσεων. Συγκεκριμένα η έμφαση στην ομάδα και όχι στην παραγωγή συνέβαλε στην υιοθέτηση αμεσοδημοκρατικών πρακτικών.

Σύμφωνα με τον Λαϊνά (2023) η εδραίωση σχέσεων εμπιστοσύνης εντός μιας ομάδας προϋποθέτει, σε μεγάλο βαθμό, ένα δημοκρατικό μοντέλο διοίκησης. Όταν τα μέλη αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως ενεργούς συνδιαμορφωτές της ροής των εργασιών, αναπτύσσουν ισχυρότερη δέσμευση απέναντι σε έναν κοινό στόχο.

Παρόλο, που όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, οι θέσεις ευθύνης και οι ρόλοι δεν εναλλάσσονται, οι συγκεκριμένοι συνεταιρισμοί κατόρθωσαν να δημιουργήσουν ένα ισχυρό επίπεδο συνοχής.

Παράλληλα, όπως επισημαίνει η Mallikarjuna (2014) στο έργο της *Human Resource Development in Co-operatives: A Theoretical Understanding*, η ικανότητα των μελών να επιλύουν προβλήματα, συνδέεται άμεσα με το κλίμα αμοιβαίας υποστήριξης και αλληλεγγύης που αναπτύσσεται στο εσωτερικό της ομάδας.

8.5 Αναδιαμορφώνοντας το πεδίο των σχέσεων δύναμης: οι συνεταιρίστριες ως υποκείμενα αντίστασης

Στις προηγούμενες ενότητες εξετάστηκαν οι μηχανισμοί πειθαρχίας της πατριαρχικής εξουσίας στους υπό μελέτη γυναικείους συνεταιρισμούς, οι διαδικασίες φυσικοποίησης των

έμφυλων ρόλων μέσω της επιτελεστικότητας και η εσωτερίκευση του πατριαρχικού λόγου, ο οποίος εγκλωβίζει τις συνεταιρίστριες σε προκαθορισμένους ρόλους και ταυτότητες. Σε αυτήν την ενότητα θα εξεταστούν οι μορφές αντίστασης που αναδύθηκαν μέσα από τη συμμετοχή των γυναικών στους συνεταιρισμούς τόσο σε σχέση με την πατριαρχική εξουσία, όσο και με τους πολιτισμικά κατασκευασμένους έμφυλους ρόλους.

Στα παρακάτω αποσπάσματα αποτυπώνονται οι εμπειρίες των μελών από τη συμμετοχή τους στους συνεταιρισμούς. Στο σύνολό τους οι συνεταιρίστριες αναφέρουν ότι ενισχύθηκε η αυτοπεποίθησή τους, καλλιεργήσαν νέες δεξιότητες, διεύρυναν το κοινωνικό τους κεφάλαιο και συγκρότησαν ένα δίκτυο αλληλεγγύης και αμοιβαίας υποστήριξης. Παράλληλα, αναφέρονται με υπερηφάνεια στην ιδιότητά τους ως επιχειρηματίες, στην εξασφάλιση προσωπικού εισοδήματος, το οποίο συνέβαλε στη βελτίωση της θέσης τους μέσα στην οικογένεια. Αλλαγές συντελούνται και στην τοπική κοινότητα μέσω της σταδιακής αποδοχής της νέας εικόνας των γυναικών από τον ανδρικό πληθυσμό.

Ερ. 10 «Η συμμετοχή μου στον συνεταιρισμό αύξησε την αυτοπεποίθησή μου και έκανε πιο δυνατή τη φωνή μου, τώρα αναλαμβάνω μόνη μου πρωτοβουλίες, χωρίς να χρειάζεται να παίρνω την άδειά από τον σύζυγο»

Ερ. 4 «Μπορεί και μιλά με μεγαλύτερη σιγουριά γιατί ξέρει ότι υπάρχουν άτομα που θα σε στηρίζουν, για οποιοδήποτε θέμα και να αντιμετωπίζεις, όχι μόνο μέσα στο συνεταιρισμό και στο περιβάλλον μας, αν έχουμε κάποια δυσκολία, σαν γυναίκες μιλάω πάντα, έχοντας πίσω μας μια ομάδα είμαστε πιο δυνατές, μπορούμε πιο ευκολά να ανταπεξέλθουμε σε δυσκολίες»

Ερ. 2 «Η αλληλεγγύη μας δίνει μεγαλύτερη αξιοπρέπεια»

Ερ. 5 «Εδώ είμαστε όλες αφεντικά, το λέω συνέχεια, αλλά είναι πολύ σημαντικό»

Ερ. 1 «Μέσα στο συνεταιρισμό ανακάλυψα ότι έχω ηγετικές ικανότητες, όταν λέω ηγετικές δεν εννοώ ότι είμαι αρχηγός των πάντων, απλά ότι η γνώμη μου είναι ισότιμη με άλλων ανθρώπων. Ο συνεταιρισμός μου έδωσε τη δυνατότητα να αναπτύξω νέες δεξιότητες, να εκπαιδευτώ πάνω σε αυτές και να πάω τον εαυτό μου ένα βήμα παραπέρα»

Ερ. 1 «Τι ξέρουμε να κάνουμε καλά να κρατάμε το σπίτι μας, απλά αυτό το βγάλαμε από τον πάγκο της κουζίνας μας και το κάναμε επιχείρηση».

Ερ. 6 «Ξεφεύγεις από το σπίτι, βγαίνεις έξω, βλέπεις τι γίνεται, γνωρίζεις ανθρώπους, βλέπεις πως συμπεριφέρονται, αποκτάς άλλα ενδιαφέροντα, δεν είσαι στο σπίτι κλεισμένη, να λες έχω μόνο το φαγητό, να πλύνω να μαγειρέψω, ανοίγει το μυαλό σου, εδώ είναι πολύ καλά μας αρέσει, εγώ όταν έρχομαι εδώ μπορώ να κάτσω μέχρι τις δώδεκα, μια και δεν θέλω να πάω στο σπίτι, προτιμώ να είμαι εδώ παρά να είμαι στο σπίτι»

Ερ. 9 «Σαν συνεταιρισμός γυναικείος το χωριό το έχουμε φέρει σε ένα επίπεδο, τους άντρες του χωριού δηλαδή, που μας αποδέχονται και δεν σχολιάζουν πλέον. Μας έχουν συνηθίσει, το έχουν πάρει απόφαση νομίζω»

Ερ. 3 «Ο συνεταιρισμός με βοήθησε πάρα πολύ να γίνω πιο κοινωνική, ο συνεταιρισμός μου έχει δώσει μια μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση, έχεις να κάνεις με περισσότερο κόσμο, αυτό με τον κόσμο, με βοήθησε, άλλαξε τον χαρακτήρα μου, έχω αυτοεκτίμηση»

Ερ. 7 «Επειδή στον συνεταιρισμό είμαστε όλοι το ίδιο, είμαστε αφεντικά, έχει αλλάξει το ρόλο τον δικό μου, γιατί κάνω κάτι δικό μου. Όταν εργάζεσαι και προσπαθείς για το καλύτερο σε κάνει πιο δημιουργική»

Ερ. 13 «Να είμαι στο συνεταιρισμό είναι μεγάλη τιμή αυτό για μένα, νιώθω ότι προσφέρω και στο κομμάτι της εργασίας, αλλά και στο κομμάτι της οικογένειας, αγαπώ πάρα πολύ αυτό που κάνω και είναι πάρα πολύ σημαντικό για μένα που βρίσκομαι εδώ»

Ερ. 8 «Εδώ έγινα πιο δυνατή και με βοήθησε και παρά έξω, τονώθηκε το ηθικό μου, εδώ είδα πράγματα σε μένα που παλιότερα ίσως δεν θα πίστευα ότι θα τα έκανα»

Ερ. 13 «θα πάμε σε μια έκθεση θα βγάλουμε λόγο, θα τα βάλουμε κάτω, τι θα πούμε, πως θα γίνει, είμαστε γυναίκες που παίρνουμε τα ρίσκα μας, λέμε ότι θα βγάλουμε αυτό το προϊόν κορίτσια όλοι μαζί και θα το κάνουμε»

Ερ. 10 «κατάλαβαν και τα παιδιά μας ότι όταν δουλεύουμε εκτός έχουμε και άλλες υποχρεώσεις, πρέπει και αυτά να μείνουν στο σπίτι, να κάνουν πράγματα που δεν έκαναν, ήταν μόνο το σχολείο και το παίξιμο, έπρεπε να καταλάβουν ότι και η μαμά εργάζεται και μέσα στο σπίτι βοηθάμε όλοι»

Ερ. 5 «Αλλάζει ο δικός μας ο εαυτός γιατί τώρα ξέρουμε ότι είμαστε ίσες με τους άντρες, αυτό μας ενδυνάμωσε να βγαίνουμε προς τα έξω, ο τρόπος που ζούμε, να μάθουν και οι άλλες γυναίκες ότι είναι κάποιες σημαντικές και δεν έχουν κάτι λιγότερο από τους άντρες τους»

Όπως αναφέρθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, κατά τον Foucault, δεν υπάρχει κοινωνία χωρίς σχέσεις εξουσίας. Ωστόσο, επισημαίνει ότι αυτό δεν συνεπάγεται ότι η εξουσία αποτελεί ένα «άφευκτο πεπρωμένο στην καρδιά των κοινωνιών» (Foucault, 1991β: 95). Ο Foucault μας λέει ότι εφόσον η εξουσία εγγράφεται στο πεδίο της ελεύθερης δράσης των υποκειμένων, σημαίνει ότι υπάρχει δυνατότητα αντίστασης και περιθώρια να δράσει κανείς διαφορετικά. Μέσω της επινόησης νέων αξιών, της δημιουργίας νέων νοημάτων, οι άνθρωποι μπορούν να επιλέξουν νέες μορφές δράσεις, νέους τρόπους κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης «έξω» από το πλαίσιο των κυρίαρχων λόγων (Κιουπκιολής, 2015). Υπό αυτή την οπτική ο χώρος της ΚΑΛΟ προσφέρει ένα εναλλακτικό πεδίο, εντός του οποίου οι άνθρωποι δημιουργούν νέες αξίες και νοήματα. (Καβουλάκος και Γριτζάς, 2015).

Η φράση «Τι ξέρουμε να κάνουμε καλά να κρατάμε το σπίτι μας, απλά αυτό το βγάλαμε από τον πάγκο της κουζίνας μας και το κάναμε επιχείρηση» επιβεβαιώνει τη θέση του Foucault: όπου υπάρχει εξουσία υπάρχει και αντίσταση, ο τόπος γέννησης της εξουσίας είναι ταυτόχρονα και τόπος αντίστασης (Foucault, 1991β). Η αντίσταση αναδύθηκε μέσα από τους ίδιους τους λόγους και τις κατηγορίες που κατασκεύασε η πατριαρχική εξουσία. Ο ρόλος της γυναίκας ως τροφού και νοικοκυράς ανανοσηματοδοτείται, ο φροντιστικός ρόλος μετασχηματίζεται σε επιχειρηματική δραστηριότητα. Αυτή η δυνατότητα μετασχηματισμού του εαυτού αποτυπώνεται χαρακτηριστικά μέσα από τα λόγια των ίδιων των συνεταιριστριών «εδώ είδα πράγματα σε μένα που παλιότερα ίσως δεν θα πίστευα ότι θα τα έκανα», «αλλάζει ο δικός μας ο εαυτός γιατί τώρα ξέρουμε ότι είμαστε ίσες με τους άντρες». Στο πλαίσιο αυτό, ο συνεταιρισμός λειτουργεί ως χώρος χειραφέτησης, επιτρέποντας στις γυναίκες να ανακαλύψουν νέους ρόλους, «έξω» από την πατριαρχική δομή της παραδοσιακής αγροτικής οικογένειας.

Οι λόγοι, σύμφωνα με τον Foucault συνιστούν στοιχεία ή συνασπισμούς τακτικής που εγγράφονται στο πεδίο των σχέσεων δύναμης. Υπό αυτό το πρίσμα, παρατηρείται ότι το πεδίο των σχέσεων δύναμης μεταβάλλεται όταν οι γυναίκες αντιστέκονται στις δομές της πατριαρχικής εξουσίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παρακάτω φράση από την οποία φαίνεται ότι οι μηχανισμοί επιτήρησης (τα σχόλια των ανδρών) έχουν ατονήσει «σαν συνεταιρισμός γυναικείος το χωριό το έχουμε φέρει σε ένα επίπεδο, τους άντρες του χωριού δηλαδή, που μας αποδέχονται και δεν σχολιάζουν πλέον. Μας έχουν συνηθίσει, το έχουν πάρει απόφαση νομίζω».

Από την άλλη πλευρά το Butler, στο έργο της «*Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*» (1990), υποστηρίζει, όπως αναλύθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, ότι η επιτελεστικότητα, μέσω της επανάληψης κατασκευάζει τις έμφυλες ταυτότητες. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια αυτής της αέναης επανάληψης μπορούν να διανοιχθούν ρωγμές με τη μορφή ασταθειών, υπό την έννοια ότι η επανάληψη διαφεύγει από τα στενά όρια του ρυθμιστικού της πλαισίου, διαταράσσοντας την παγιωμένη δομή του, εφόσον καμία επανάληψη δεν είναι ίδια με τον εαυτό της. Χαρακτηριστικά τέτοιων ρωγμών παρατηρούμε στα λόγια των συνεταιριστριών όπως: «επειδή στον συνεταιρισμό είμαστε όλοι το ίδιο, είμαστε αφεντικά, έχει αλλάξει το ρόλο τον δικό μου, γιατί κάνω κάτι δικό μου». Η επιτέλεση του φροντιστικού ρόλου των γυναικών παρατίθεται σε νέο πλαίσιο, εκτός του σπιτιού, επιτελείται με διαφορετικό τρόπο, όχι απλώς ως μια σχέση εξαρτημένης εργασίας, αλλά μέσω της συγκρότησής τους ως επιχειρηματίες.

Χαρακτηριστική είναι επίσης η φράση μιας συνεταιρίστριας η οποία αναφέρει: «η συμμετοχή μου στον συνεταιρισμό αύξησε την αυτοπεποίθησή μου και έκανε πιο δυνατή τη φωνή μου, τώρα αναλαμβάνω μόνη μου πρωτοβουλίες, χωρίς να χρειάζεται να παίρνω την άδεια από τον σύζυγο». Η δήλωση «πιο δυνατή φωνή» και η απόρριψη της ανάγκης για άδεια συμβολίζουν τη μετάβαση από την κατάσταση της εξάρτησης, στην κατάσταση της αυτόνομης δράσης. Η οικονομική και κοινωνική δράση εντός του συνεταιρισμού μεταφέρεται ως κεκτημένο πίσω στον ιδιωτικό χώρο, δημιουργώντας ρωγμές στην παραδοσιακή δομή της αγροτικής κοινωνίας. Η δομή της ΚΑΛΟ προσφέρει στις γυναίκες έναν εναλλακτικό λόγο και νέα εργαλεία (αυτοπεποίθηση, γνώση, οικονομικό πόρο) επιτρέποντας τους να αποδομήσουν τον παραδοσιακό έμφυλο ρόλο τους, αποδεικνύοντας

ότι οι πατριαρχικές δομές μπορούν να ραγίσουν όταν τα υποκείμενα αλλάζουν τις καθημερινές τους επιτελέσεις.

Η επιθυμία παράτασης του χρόνου παραμονής στο συνεταιρισμό *«εγώ όταν έρχομαι εδώ μπορώ να κάτσω μέχρι τις δώδεκα, μια και δεν θέλω να πάω στο σπίτι, προτιμώ να είμαι εδώ παρά να είμαι στο σπίτι»* συνιστά μια άμεση άρνηση της επιτέλεσης του παραδοσιακού γυναικείου ρόλου. Η αξιοπρέπεια που απέκτησαν οι γυναίκες μέσω της συλλογικότητας και των σχέσεων αλληλεγγύης, τους έδωσε τη δυνατότητα να στηρίζουν η μια την άλλη και να προβάλουν από κοινού τις αντιστάσεις στους εντός των κυρίαρχων πατριαρχικών λόγων, σε έναν διαρκή αγωνισμό, κατά τον Foucault, για τη βελτίωση της θέσης τους στην κοινωνία.

Συμπεράσματα

Οι έμφυλες ανισότητες αποτελούν τροχοπέδη για την ίση πρόσβαση όλων των ανθρώπων σε δικαιώματα και ελευθερίες. Περιορίζουν την αυτονομία και την ίση συμμετοχή των γυναικών σε όλα τα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας όπως είναι: η εκπαίδευση, η οικονομία, οι κοινωνικές σχέσεις, η υγεία, η πολιτική.

Στην παρούσα εργασία διερευνήθηκαν οι διαστάσεις των έμφυλων ανισοτήτων στο πλαίσιο των επιχειρήσεων της ΚΑΛΟ. Το θεωρητικό υπόβαθρο της εργασίας βασίστηκε στη θεωρία του Foucault για τις σχέσεις εξουσίας και στη θεωρία του Butler για την επιτελεστικότητα του φύλου, οι οποίες αποτέλεσαν και τα κύρια εργαλεία για την ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν από την ποιοτική έρευνα.

Όπως αναφέρθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, το Butler προσεγγίζει το ζήτημα της υποκειμενοποίησης μέσω των αναπαραστάσεων, των νοημάτων και των κριτηρίων που ορίστηκαν εκ των προτέρων, με αποτέλεσμα η αναπαράσταση να εκτείνεται μόνο σε ότι έχει αναγνωριστεί ως υποκείμενο (Butler, 1990). Με φουκωικούς όρους, οι λόγοι εξουσίας παράγουν τα υποκείμενα και στη συνέχεια αποκρύπτουν την ιδέα ενός προ του λόγου υποκειμένου, προκειμένου η λογοθετιμένη αυτή οντότητα να εμφανίζεται ως φυσική (Foucault, 1991β).

Στην έρευνα συμμετείχαν τρεις γυναικείοι αγροτικοί συνεταιρισμοί και διεξήχθησαν συνολικά 13 συνεντεύξεις. Τα αποτελέσματα της έρευνας, όπως αναλύθηκαν διεξοδικά στο 8^ο κεφάλαιο, κατέδειξαν ότι οι αλήθειες που παράγει ο πατριαρχικός λόγος εσωτερικεύονται από τις συνεταιρίστριες, με αποτέλεσμα να θέτουν οι ίδιες όρια στους εαυτούς τους για το τι μπορούν και τι δεν μπορούν να κάνουν, περιορίζοντας έτσι τον ορίζοντα, τις προσδοκίες και τη δυνατότητά τους να φανταστούν ή να διεκδικήσουν διαφορετικούς ρόλους.

Διαπιστώθηκε επίσης ότι οι άνισες έμφυλες σχέσεις προσλαμβάνονται ως φυσικές, ότι η βιολογία χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για να δικαιολογηθούν οι έμφυλες ανισότητες, με αποτέλεσμα οι κοινωνικές κατασκευές της αρρενωπότητας και της θηλυκότητας να παρουσιάζονται ως φυσικές και αναπόφευκτες.

Τα παραπάνω ευρήματα δείχνουν ότι η συμμετοχή σε εγχειρήματα της ΚΑΛΟ δεν επιφέρει αυτόματα την ισότητα, διότι οι προϋπάρχουσες των υποκειμένων πατριαρχικές δομές είναι βαθιά ριζομένες στον κοινωνικό ιστό.

Ωστόσο, μέσα από την έρευνα αναδύθηκαν ορισμένες μορφές αντίστασης στους πατριαρχικούς λόγους. Συγκεκριμένα, οι συνεταιρίστριες πέτυχαν να ανανοηματοδοτήσουν τις ίδιες τις κατηγορίες και τους λόγους της πατριαρχικής εξουσίας, μετασχηματίζοντας τη φροντιστική εργασία και τον παραδοσιακό ρόλο της γυναίκας ως τροφού και νοικοκυράς σε αυτόνομη επιχειρηματική δραστηριότητα. Ο χώρος της ΚΑΛΟ προσέφερε στις συνεταιρίστριες τη δυνατότητα να επινοήσουν νέες αξίες, να δημιουργήσουν νέα νοήματα, και να αλλάξουν τον εαυτό τους. Η οικονομική και κοινωνική δράση των γυναικών εντός των συνεταιρισμών μεταφέρθηκε ως κεκτημένο πίσω στην οικογένεια και στην κοινότητα, με αποτέλεσμα οι συνεταιρίστριες να αλλάξουν και τον κόσμο γύρω τους.

Οι συμμετοχή των γυναικών στους συνεταιρισμούς συνέβαλε στη βελτίωση της θέσης τους τόσο μέσα στην οικογένεια, όσο και στην κοινωνία. Ο χώρος της ΚΑΛΟ προσέφερε στις συμμετέχουσες ένα δημοκρατικό και υποστηρικτικό περιβάλλον. Η αλληλεγγύη, η ισότητα και η αλληλοϋποστήριξη ενδυνάμωσαν τις γυναίκες, ενώ η ενασχόληση με τις συνεταιριστικές επιχειρήσεις τους προσέφερε νέα εφόδια (αξιοπρέπεια, αυτοπεποίθηση, γνώση, οικονομικούς πόρους).

Οι δημοκρατικοί χώροι της ΚΑΛΟ μπορούν να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις για την άμβλυση των έμφυλων ανισοτήτων. Ωστόσο, σύμφωνα με το Butler, για την οριστική αντιμετώπιση του φαινομένου πρέπει να κατανοηθεί ότι η κατηγορία της γυναίκας παράγεται και περιστέλλεται από τις ίδιες τις δομές εξουσίας μέσω των οποίων επιδιώκεται η χειραφέτησή της (Butler, 1988).

Αντίστοιχα η Dinsdale (1992) υποστηρίζει ότι η πραγματική ισότητα μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο όταν όλα τα ανθρώπινα υποκείμενα αναγνωρίζονται, τόσο μεταξύ τους, όσο και από το κράτος, ως ισότιμα και όταν δεν γίνονται αντιληπτά μέσα από έμφυλες κατηγοριοποιήσεις, οι οποίες συνδέονται με ένα πλέγμα ιεραρχικών εξουσιαστικών σχέσεων, το οποίο προωθεί η υποβαθμίζει τα υποκείμενα σε άξια ή ανάξια δικαιωμάτων.

Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Ένα από τα στοιχεία που ανέδειξε η παρούσα έρευνα στους υπό μελέτη γυναικείους αγροτικούς συνεταιρισμούς είναι ότι οι γυναίκες αποδίδουν ιδιαίτερα μεγάλη σημασία στη μυϊκή δύναμη, σε βαθμό που η έλλειψή της από τα γυναικεία σώματα να γεννά αισθήματα μειονεξίας. Όπως προαναφέρθηκε, η επίκληση της μυϊκής ισχύος λειτουργούσε ως μηχανισμός φυσικοποίησης του φύλου, ως πρόσχημα για τη νομιμοποίηση της επιτελεστικότητας των ρόλων.

Παράλληλα, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι στις αγροτικές κοινωνίες οι ίδιες οι παραγωγικές διαδικασίες απαιτούν σωματική ισχύ, η οποία σε ένα αστικό περιβάλλον δεν θα είχε ιδιαίτερη σημασία. Για το λόγο αυτό, θα είχε ενδιαφέρον η έρευνα να επεκταθεί και σε γυναικείους συνεταιρισμούς στις πόλεις. Μια τέτοια μελέτη θα μπορούσε να διερευνήσει πώς αναδιαμορφώνονται οι μηχανισμοί της πατριαρχίας σε αστικά περιβάλλοντα, όπου η σωματική ισχύς παύει να αποτελεί σημαντικό στοιχείο της παραγωγικής διαδικασίας (για παράδειγμα συνεταιρισμούς παροχής υπηρεσιών στους τομείς της εκπαίδευσης, της υγείας, λογιστικές εργασίες κτλ).

Ειδικότερα μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εστιάσουν στον τρόπο με τον οποίο οι συνεταιρίστριες στο περιβάλλον της πόλης νοηματοδοτούν την έμφυλη ισότητα, ποια στοιχεία επιστρατεύονται για τη νομιμοποίηση της επιτελεστικότητας των φύλων και πώς τα στοιχεία αυτά συναρμόζονται και αλληλοεπιδρούν με παράγοντες όπως η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, η οικονομική κατάσταση.

Ως προς τη μέθοδο έρευνας, θα παρουσίαζε ενδιαφέρον η διεξαγωγή μιας ποσοτικής έρευνας, προκειμένου να διερευνηθούν τα ανωτέρω ζητήματα σε μεγαλύτερη γεωγραφική κλίμακα.

Επιπλέον, μια μελλοντική μελέτη θα μπορούσε να αφορά στην αξιολόγηση των δημόσιων πολιτικών προκειμένου να εξεταστεί σε βάθος σε ποιο βαθμός οι κρατικές παρεμβάσεις συμβάλουν στη διατήρηση ή και την αναπαραγωγή των έμφυλων ιεραρχιών.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αδάμ, Σ., & Παπαθεοδώρου, Χ. (2010). Κοινωνική οικονομία και Κοινωνικός αποκλεισμός. ΓΣΕΕ Ινστιτούτο Επιμόρφωσης. Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Μελέτες (Studies)/8. Αθήνα. Ανάκτηση από: <https://www.inegsee.gr/wp-content/uploads/2014/04/files/meleti8.pdf> (1/3/2026)

Γαγανάκης, Κ. (1999). *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*. Πάτρα: ΕΑΠ.

Γκρο, Φ. (2007). *ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΟ*, μτφρ. Α. Κλαμπατσέα, Αθήνα: Νήσος.

Δεληγιάννη-Δημητράκου, Χ., & Κώνστα, Α. (2025). Εκδοχές της ισότητας. Στο Δεληγιάννη-Δημητράκου, Χ., & Κώνστα, Α. 2025. *Ευρωπαϊκό και συγκριτικό δίκαιο απαγόρευσης των διακρίσεων*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.

Ηνωμένα Έθνη. (2019). Έκθεση για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη 2019: Πέρα από το Εισόδημα, Πέρα από τους Μέσους Όρους, Πέρα από το Σήμερα: Ανισότητες στην Ανθρώπινη Ανάπτυξη τον 21ο Αιώνα. Νέα Υόρκη: Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών.

Ίσαρη, Φ. Πουρκός, Μ. (2015). *Ποιοτική μεθοδολογία έρευνας*. Αθήνα: Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.

Καβουλάκος, Κ.-Ι. (2018). "Κοινωνική αλληλέγγυα οικονομία, κρίση και κοινωνικά κινήματα" στο Ν. Σερντεδάκης, Στ. Τομπάζος (Επιμ.), *Όψεις της ελληνικής κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις*, Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Καβουλάκος, Κ.-Ι. Γριτζάς, Γ. (2015). *Εναλλακτικοί οικονομικοί και πολιτικοί χώροι*, Αθήνα: Κάλλιπος.

Κακολύρης, Γ. (2008). *Michel Foucault: Υποκείμενο, Γνώση Εξουσία, Αρχαιολογία και Γνωστικό Υποκείμενο*. Στο Φιλοσοφία στη Ευρώπη, Κείμενά Νεότερης κα Σύγχρονης Φιλοσοφίας, Πάτρα: ΕΑΠ.

Κέντρο Διοτίμα. (2022). *Έμφυλες και διαθεματικές διαστάσεις της πολιτικής συμμετοχής και εκπροσώπησης: Θεωρητικές προσεγγίσεις και προτάσεις πολιτικής*. Ινστιτούτο Νίκος

Πουλαντζάς. Ανάκτηση από: <https://sl1nk.com/lzf5s1x> 1/4/2026.

Κιουπκιολής, Α. (2015). *Φιλοσοφίες της ελευθερίας*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.

Κοντογεώργος, Α. & Σεργάκη, Π. (2015). *Αρχές Διοίκησης Αγροτικών Συνεταιρισμών. Προκλήσεις και Προοπτικές*. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα, ΣΕΑΒ.

- Κούκη, Χ. (2022). Φύλο, Κοινωνικά Κινήματα και Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία. Στο Ζαϊμάκης, Γ., & Νικολαΐδης, Ε. (Επιμ.), *Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία: Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές*. Κρήτη: Πανεπιστήμιο Κρήτης/περιφέρεια Κρήτης.
- Κουρλιούρος, Η., (2001). *Διαδρομές στις θεωρίες του χώρου: Οικονομικές Γεωγραφίες της παραγωγής και της ανάπτυξης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Λαϊνάς, Σ. (2023). *Δυναμική των ομάδων: Θεωρητικές έννοιες και πρακτικές εφαρμογές στη διακυβέρνηση των συνεταιριστικών επιχειρημάτων*. Στο Σεργάκη, Π.,
- Κοντογεώργος, Α., Ντρίνιας, Θ., & Λαϊνάς, Σ. 2023. *Διακυβέρνηση και Επιχειρηματικότητα Συνεταιριστικών Επιχειρημάτων*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
- Λαπατσιώρας, Σ. (2022). Οικονομική Θεωρία και Κοινωνική Οικονομία - Ένα περίγραμμα βασικών εννοιών. Στο Ζαϊμάκης, Γ., & Νικολαΐδης, Ε. (Επιμ.), *Μελέτες για την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία: Προσεγγίσεις, προκλήσεις, εφαρμογές*. Κρήτη: Πανεπιστήμιο Κρήτης/περιφέρεια Κρήτης.
- Λεοντίδου, Λ. (2011). *Αγεωγράφητος Χώρα: Ελληνικά είδωλα στους επιστημολογικούς αναστοχασμούς της ευρωπαϊκής γεωγραφίας*. Αθήνα: Προπομπός.
- Παντελίδου Μαλούτα Μ. (2013). *Από τη σκοπιά του φύλου: όψεις της κρίσης. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 41, 9–34. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14534>
- Παπαγεωργίου, Κ. (2015). *Βιώσιμη Συνεταιριστική Οικονομία. Θεωρία & Πρακτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Σταμούλη.
- Ρεθυμιωτάκη, Ε., Μαροπούλου, Μ., & Τσακιστράκη, Χ. (2016). Τρίτο Φεμινιστικό Κύμα: ο μεταμοντέρνος ή μεταδομιστικός φεμινισμός. Στο *Φεμινισμός και Δίκαιο*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
- Σεργάκη, Π., Κοντογεώργος, Α., Λαϊνάς, Σ., & Ντρίνιας, Θ. (2023). *Διακυβέρνηση και Επιχειρηματικότητα Συνεταιριστικών Επιχειρημάτων*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
- Τσακιστράκη, Χ. (2016). Δεύτερο Φεμινιστικό Κύμα: ο γαλλικός φεμινισμός της διαφοράς. Στο *Φεμινισμός και Δίκαιο*. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.
- Ψιμήτης, Μ. (2018). Κριτική της Μαρξιστικής κριτικής στην αλληλέγγυα οικονομία. Στο Ν. Σερντεδάκης και Σ. Τομπάζος (επιμ.), *Όψεις της Ελληνικής κρίσης, συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις*. Αθήνα: Gutenberg

Ξενόγλωσσή

Amin, A. Cameron, A. Hudson, R. (2002). *Placing the Social Economy*. London & New York: Routledge.

Butler, J. (1988). *Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenology and feminist theory*. Theatre Journal, 40(4), [Vol. 40, No. 4 \(Dec., 1988\)](#), pp. 519-531. <https://doi.org/10.2307/3207893> Ανάκτηση: 7/3/2026

Butler, J. (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. New York: Routledge.

Braun, V., & Clarke, V. (2021). One size fits all? What counts as quality practice in (reflexive) thematic analysis?. *Qualitative research in psychology*, 18(3), 328-352.

Dinsdale, J. (1992). *Ισότητα των φύλων, προϋπόθεση για τη δημοκρατία της ισότητας*. <https://pandemos.panteion.gr/handle/123456789/22466>

Foucault, M. (1989). *Επιτήρηση και Τιμωρία: η Γέννηση της Φυλακής*, μτφρ. Κ. Χατζηδήμου – Ι. Ράλλη, Αθήνα: ΡΑΠΠΑ.

Foucault, M. (1991α) «Πειθαρχική εξουσία και υποτέλεια» στον τόμο Μ. Φουκό (1991) *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, Αθήνα: Ύψιλον.

Foucault, M. (1991β). «Δυο δοκίμια για το υποκείμενο και την εξουσία» στον τόμο Μ.

Φουκό (1991) *Η μικροφυσική της εξουσίας*, μτφρ. Λ. Τρουλινού, Αθήνα: Ύψιλον.

Foucault, M. (2011). *Ιστορία της Σεξουαλικότητας: Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Αθήνα: ΠΛΕΘΡΟΝ.

Foucault, M. (2012). *Για την υπεράσπιση της κοινωνίας* (μτφρ. Τ. Δημητρούλια). Αθήνα: Ψυχογίος.

GibsonGraham, J. K., Cameron, J. & Healy, S. (2013α). *Take Back the Economy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Kakoliris, G. (2025). *Judith Butler on Gender Performativity. Dia-Noesis: A Journal of Philosophy*, 17(1), 57–74. <https://doi.org/10.12681/dia.41735> Ανάκτηση: 1/3/2026

Kant, I. (1984). *Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών* (μτφρ. Γ. Τζαβάρα). Αθήνα: Δωδώνη.

Karim, M. (2021). Understanding Foucault: The Shift from Archaeology to Genealogy. *Journal of Research in Humanities and Social Science*, 9 (9), 72-75. <https://www.questjournals.org/jrhss/papers/vol9-issue9/Ser-4/K09097275.pdf> Ανάκτηση: 6/3/2026

Mallikarjuna, N.L. (2014). *Human Resource Development in Co-operatives: A Theoretical Understanding*. IOSR Journal of Business and Management ,Volume 16,
www.iosrjournals.org

Moulaert, F. & Ailenei, O. (2005). Social Economy, Third Sector and Solidarity Relations: A Conceptual Synthesis from History to Present. *Urban Studies*, 42:11, 2037-2053.
Ανάκτηση από <https://www.jstor.org/stable/43197222> (4/5/2026)

Nunes, R. (2025). Addressing Gender Inequality to Promote Basic Human Rights and Development: A Global Perspective1. *PERSPECTIVES ON GENDER EQUALITY*, 2.
<https://doi.org/10.3390/books978-3-7258-2571-4> Ανάκτηση: 18/2/2026

Razavi, S. (2007). The political and social economy of care in a development context: Conceptual issues, research questions and policy options. Ανάκτηση από:
<https://repositorio.unal.edu.co/handle/unal/47163> (7/3/2026)

Said, E.D. (1996). *Οριενταλισμός*. Μετάφραση, Φώτης Τερζάκης. Αθήνα: Νεφέλη.

Smart, B. (2009). Michel Foucault: υποκείμενα εξουσίας, αντικείμενα γνώσης. Στο Μ, πετμεζίδου (Επιμ.), *Σύγχρονη κοινωνιολογική Θεωρία τόμος II Δομισμός, μετα-δομισμός, Δομοποίηση, Επικοινωνιακή Δράση, προοπτικές Εξέλιξης της κοινωνιολογικής θεωρίας*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

Terry, G., Hayfield, N., Clarke, V., & Braun, V. (2017). Thematic analysis. *The SAGE handbook of qualitative research in psychology*, 2(17-37), 25.

Willig, C. (2013). *Introducing Qualitative Research in Psychology* (3rd ed.). McGraw-Hill.

Ηλεκτρονικές Πηγές

https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1181?language_content_entity=el Ανάκτηση: 20/2/2026

<https://www.undp.org/speeches/presentation-2019-human-development-report> Ανάκτηση: 18/2/2026

ICA international cooperative alliance. Ανακτήθηκε από:
<https://ica.coop/en/cooperatives/what-is-a-cooperative> (28/4/2026)

Παράρτημα «οδηγός συνέντευξης»

1^ο μέρος

1. Πότε ξεκίνησε τη λειτουργία του ο συνεταιρισμός;
2. Από πόσα μέλη αποτελείται;
3. Ποια είναι η οικονομική δραστηριότητα του συνεταιρισμού;
4. Γιατί επιλέξατε τη συγκεκριμένη δραστηριότητα;
5. Ποιοι ήταν οι λόγοι που σας οδήγησαν να ενταχθείτε σε έναν γυναικείο συνεταιρισμό;

2^ο μέρος

6. Πως βιώνετε το ρόλο σας ως γυναίκα μέσα στο συνεταιρισμό, νιώθετε διαφορετικά εντός του συνεταιρισμού και διαφορετικά εκτός; και αν ναι πως το ερμηνεύετε αυτή τη διαφορά;
7. Πιστεύετε ότι εντός του συνεταιρισμού ανατρέπονται, ή εξακολουθούν να υπάρχουν, να αναπαράγονται οι παραδοσιακοί γυναικείοι ρόλοι;
8. Στο συνεταιρισμό σας ποιες γνώσεις παίζουν το σημαντικότερο ρόλο;
9. Σε ποιο βαθμό επιλέγετε συνειδητά να προβάλλετε τους παραδοσιακούς γυναικίους ρόλους π.χ. ειδικές γνώσεις στα γλυκά του κουταλιού προκειμένου να ανταποκριθείτε στις προσδοκίες των πελατών;
10. Πόσο συχνά χρησιμοποιείτε συνειδητά το φροντιστικό σας ρόλο ως εργαλείο μάρκετινγκ; Πιστεύετε ότι αν δεν χρησιμοποιούσατε αυτή τη ιδιότητα, ο συνεταιρισμός θα έχανε τη γυναικεία ταυτότητά του;
11. Ποιες μορφές αντίστασης δημιουργούνται μέσα από την καθημερινότητά σας στο συνεταιρισμό απέναντι σε κυρίαρχους λόγους και πρότυπα;

3^ο μέρος

12. Η συγκεκριμένη δραστηριότητα συχνά ταυτίζεται με τη γυναικεία φύση, ποια είναι η γνώμη σας αναφορικά με την αντίληψη ότι η γυναίκα από τη φύση της είναι περισσότερο κατάλληλη να ασκεί αυτές τις δραστηριότητες;
13. Πιστεύετε ότι υπάρχουν εργασίες ή επαγγέλματα που πρέπει να εκτελούνται ή να επιλέγονται από τους άνδρες και αντίστοιχα άλλες που ταιριάζουν στις γυναίκες;

14. Πως αντιμετωπίζουν την επιχειρηματική σας δραστηριότητα οι άντρες και οι γυναίκες στην κοινότητά σας;
15. Λειτουργεί ο συνεταιρισμός και ως χώρος απελευθέρωσης/χειραφέτησης ή αυτονόμησης και γιατί;
16. Πιστεύετε ότι οι άνδρες της οικογένειας ή της κοινότητάς σας αναγνωρίζουν τη εργασία σας στον συνεταιρισμό ως πραγματική εργασία ή την αντιμετωπίζουν ως χόμπι ή ως προέκταση της οικιακής σας εργασίας;
17. Η ενίσχυση της οικονομικής σας ανεξαρτησίας συνδέεται με τη διεύρυνση της συμμετοχής στο πεδίο λήψης αποφάσεων εκτός του συνεταιρισμού;
18. Υπήρξε περίπτωση να υιοθετήσετε πιο δυναμικά χαρακτηριστικά που παραδοσιακά αποδίδονται στους άνδρες προκειμένου να επιτύχετε μια διαπραγμάτευση και πως αισθανθήκατε όταν βγήκατε έξω από πρότυπα της θηλυκής συμπεριφοράς;
19. Σε ποιο βαθμό η καθημερινή σας εμπλοκή με νέες αξίες και πρακτικές εντός του συνεταιρισμού άλλαξε τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεστε τον εαυτό σας σε σχέση με τους κυρίαρχους κοινωνικούς λόγους;

4^ο μέρος

20. Έχετε θεσπίσει ένα σαφές κανονιστικό πλαίσιο λειτουργίας; Αν ναι με ποιον τρόπο διαμορφώθηκε;
21. Με ποιον τρόπο γίνεται η κατανομή των εργασιών; Υπάρχει εναλλαγή των μελών στις θέσεις ευθύνης;
22. Υπάρχει ένα σύστημα διαφάνειας ώστε η γνώση και η πληροφορία να μοιράζεται ισότιμα σε όλα τα μέλη;
23. Οι αποφάσεις λαμβάνονται σε συγκροτημένες διαδικασίες π.χ. συνέλευσή ή και με άλλους τρόπους και αν ναι, με ποιους;
24. Πως αντιμετωπίζονται οι διαφορετικές απόψεις;
25. Με ποια κριτήρια θα αξιολογούσατε τα μέλη του συνεταιρισμού
26. Σε ποιο βαθμό τα μέλη συμμετέχουν ουσιαστικά στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων; Χρειάστηκε να υποχωρήσετε σε κάποια ζητήματα προκειμένου να μη δημιουργηθούν εντάσεις;

27. Νιώθετε ότι υπάρχουν κάποιοι άγραφοι κανόνες που ορίζουν το τι μπορεί να ειπωθεί και τι όχι;
28. Ποιοι παράγοντες αυξάνουν ή περιορίζουν τη συμμετοχή των μελών στη γενική συνέλευση;
29. Σε ποιο βαθμό εκτιμάτε ότι το παράδειγμά σας λειτούργησε ως πρότυπο για άλλες τέτοιες προσπάθειες;
30. Σε ποιο βαθμό πιστεύετε ότι η συμμετοχή σας στο συνεταιρισμό συνέβαλε στη βελτίωση της θέσης σας τόσο στην οικογένειά σας όσο και στην ευρύτερη κοινότητα.
31. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι οι κανόνες και οι διαδικασίες του συνεταιρισμού υποστηρίζουν τη δημοκρατική συμμετοχή των μελών ή, αντίθετα, περιορίζουν την αυτονομία και τη φωνή τους;
32. Υπάρχουν κάποια μέλη που ο λόγος τους έχει περισσότερη βαρύτητα και γιατί;

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστ